

Мелітопольський державний педагогічний університету
імені Богдана Хмельницького

Методичні рекомендації до курсу
**«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ»**

**ББК 81.4 Укр.
УДК 811.161.2 – 26’373’373.7 (072)**

Рецензенти:

Методичні рекомендації до курсу “Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія” / Уклад. О.Ф. Мінкова, С.І. Єрмоленко. Мелітополь, 2019. 66 с.

Методичні рекомендації передбачають не лише засвоєння студентами теоретичних відомостей, а й оволодіння навичками самостійного аналізу мовних фактів.

Методичні рекомендації спрямовані, насамперед, на самостійну роботу студентів, на усвідомлення й краще засвоєння вже розробленої і науково та методично окресленої системи знань. У цілому, методичні рекомендації скеровані на розвиток здібностей студентів, на активізацію їх розумової діяльності, нешаблонне мислення.

Подані методичні рекомендації сприятимуть активному засвоєнню курсу “Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія”, виробленню навичків контролю та самоконтролю.

Рецензенти:

О.В. Даниліна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету;

С.М. Дубяга, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Рекомендовано кафедрою української мови МДПУ імені Богдана Хмельницького. Протокол № 9 від 23.01.2019 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ	5
ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ	7
Лекція № 1 Предмет і завдання лексикології української мови..	7
Лекція № 2-3 Слово в лексичній системі української мови.....	8
Лекція № 4-5 Омоніми, синоніми, антоніми та пароніми, їх типи й роль у лексико-семантичній системі.....	9
Лекція №6 Формування української лексики.....	12
Лекція №7-8 Запозичена лексика в складі української мови.....	14
Лекція № 9-10 Загальнонародна і діалектна лексика.....	17
Лекція № 11-12 Стилiстична диференціяція української лексики....	18
Лекція № 13-14 Фразеологія української мови.....	19
Лекція № 15-16 Лексикографія української мови.....	21
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	22
Практичне заняття № 1 Лексикологія української мови, її предмет, завдання та функції.....	22
Практичне заняття № 2 Слово як основна лексична одиниця Семантична структура слова.....	24
Практичне заняття № 3 Омоніми, синоніми, антоніми, пароніми в українській мові.....	26
Практичне заняття № 4 Формування української лексики.....	28
Практичне заняття № 5 Стилiстично забарвлена лексика.....	32
Практичне заняття № 6 Лексика обмеженої сфери вживання.....	34
Практичне заняття № 7 Фразеологічні одиниці, їх типи та роль у мові.....	36
САМОСТІЙНІ РОБОТИ	39
Тема 1. Дослідження лексико-семантичної системи української мови.....	39
Тема 2. Семантична структура слова.....	40
Тема 3. Шляхи виникнення омонімів в українській мові. Евфемізми й перифрази.....	41
Тема 4. Питома українська лексика.....	42
Тема 5. Стилiстичне використання омонімів, синонімів, антонімів і паронімів.....	43
Тема 6. Інтернаціоналізми в складі української лексики. Варваризми й екзотизми.....	43
Тема 7. Джерела української фразеології.....	44
ЗРАЗОК ЗАВДАНЬ ДЛЯ МОДУЛЬНО-РЕЙТИНОВОГО КОНТРОЛЮ	45
ЗРАЗОК ЛЕКСИЧНОГО РОЗБОРУ	47
ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ ІНДЗ	49
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	51
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	63
ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	65

ПЕРЕДМОВА

Вивчення курсу сучасної української літературної мови передбачає не лише засвоєння студентами теоретичних відомостей, а й оволодіння навичками самостійного аналізу мовних фактів.

Методичні рекомендації спрямовані, насамперед, на самостійну роботу студентів, на усвідомлення й краще засвоєння вже розробленої і науково та методично окресленої системи знань. У цілому, методичні рекомендації скеровані на розвиток здібностей студентів, на активізацію їх розумової діяльності, нешаблонне мислення.

До методичних рекомендацій включено тематику практичних, контрольні питання і завдання для самостійної роботи, ІНДЗ, варіанти модулів, список основної та додаткової літератури до всіх питань програми, а також термінологічний словник за фахом.

У методичних рекомендаціях при загальному системному підході застосовано комплекс наукових методів, адекватних меті й завданням дослідження, що разом із методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, глибоким мовознавчим аналізом матеріалу та методично грамотним етапним характером дослідження забезпечили високу вірогідність висновків та теоретичну й практичну значущість.

Подані методичні рекомендації сприятимуть активному засвоєнню курсу “Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія”, виробленню навичків контролю та самоконтролю.

Пропоновані методичні рекомендації призначені для студентів II-III курсу денної та заочної форми навчання, мета яких полягає у сприянні кращому засвоєнню та поглибленню теоретичних відомостей з лексики і фразеології, виробленню і вдосконаленню практичних та комунікативних умінь, навичок.

**СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ**

для спеціальностей:

**6.020303 Філологія. Мова і література та мова і література (англійська),
6.020303 Філологія. Мова і література та мова і література (німецька)**

Тема	Кількість годин			
	Лекції	Семінарські та лабораторні заняття	Самостійна робота	Заліковий кредит
Змістовий модуль 1. Лексикологія як наука. Основні поняття лексикології.				
Тема 1. Предмет і завдання лексикології української мови.	2		4	
Тема 2. Слово як одиниця мови.	2	2		
Тема 3. Лексико-семантичні категорії.		2	4	
Змістовий модуль 2. Формування української лексики.				
Тема 4. Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження і розвитку.	2	2	4	
Тема 5. Запозичення в лексиці української мови.			10	1
Змістовий модуль 3. Лексика української мови з погляду її вживання.				
Тема 6. Історичні зміни словникового складу української мови.	2		8	
Тема 7. Стилiстична диференція української лексики.	2	2	2	
Тема 8. Загальнонародна та діалектна лексика.	2	2		
Змістовий модуль 4. Фразеологія української мови.				
Тема 9. Фразеологія.	2	2	2	
Змістовий модуль 5. Лексикографія.				
Тема 10. Українська лексикографія.	2		2	2
Усього годин	14	12	28	54

**СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ
СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ**

для спеціальностей:

**6.020303 Філологія. Українська мова і література,
6.020303 Філологія. Українська мова і література та мова і література
(англійська)**

Тема	Кількість годин			
	Лекції	Семінарські та лабораторні заняття	Самостійна робота	Заліковий кредит
<i>Змістовий модуль 1. Лексикологія як наука. Основні поняття лексикології.</i>				
Тема 1. Предмет і завдання лексикології української мови.	2		2	
Тема 2. Слово як одиниця мови.	4	2	6	
Тема 3. Лексико-семантичні категорії.	4	2	4	
<i>Змістовий модуль 2. Формування української лексики.</i>				
Тема 4. Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження і розвитку.	6	2	6	
Тема 5. Запозичення в лексиці української мови.	4	2	6	1
<i>Змістовий модуль 3. Лексика української мови з погляду її вживання.</i>				
Тема 6. Історичні зміни словникового складу української мови.	2		4	
Тема 7. Стилiстична диференціяція української лексики.	4	2	4	
Тема 8. Загальнонародна та діалектна лексика.	4	2	4	
<i>Змістовий модуль 4. Фразеологія української мови.</i>				
Тема 9. Фразеологія.	2	2	4	
<i>Змістовий модуль 5. Лексикографія.</i>				
Тема 10. Українська лексикографія.			4	2
Усього годин	32	14	44	90

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЛЕКЦІЯ № 1

Тема: Предмет і завдання лексикології української мови

Мета: забезпечити основними відомостями про лексикологію як розділ мовознавчої науки, її предмет і завдання.

План

1. Предмет і завдання лексикології української мови.
2. Зв'язок лексикології з іншими лінгвістичними дисциплінами.
3. Слово як основна лексична одиниця.

Література:

1. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
2. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
3. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440с.
4. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х., 1977.
5. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997.

Лексикологія від грецьк. – словесний, словниковий – вчення. Лексика може досліджуватись з різних поглядів, зокрема вивчають її в діахронічному і синхронічному плані, на підставі чого розрізняють лексикологію **історичну** і лексикологію сучасної мови, або **описову**. Історична лексикологія досліджує закономірності формування, розвитку і збагачення словникового складу мови від найдавніших часів і до його сучасного стану. Лексикологія описова вивчає обсяг і властивості словникового складу, як він представлений у мові нашого часу, тобто яким він є на сучасному етапі розвитку мови.

Розрізняють загальну, часткову, історичну, зіставну й прикладну лексикологію. **Загальна лексикологія** виявляє загальні закономірності будови, функціонування й розвитку лексики. **Часткова лексикологія** досліджує словниковий склад однієї мови. **Історична лексикологія** досліджує історію слів і зв'язки з історією позначуваних ними предметів, понять тощо. Зіставна лексикологія досліджує словниковий склад з метою виявлення генетичної спорідненості мов, структурно-семантичної спільності й відмінностей між ними (незалежно від спорідненості) або з метою виведення загальних лексикологічних закономірностей. Зіставлення може стосуватися будь-яких аспектів лексики. **Предметом** вивчення лексикології сучасної української літературної мови є обсяг і характер словника, що

властивий українській мові в її літературному вияві на сучасному етапі існування й розвитку.

Структура словникового складу розглядається у двох аспектах:

- системні відношення між лексичними одиницями;
- стратифікація словникового складу мови.

Лексикологія не ізольована лінгвістична наука, вона пов'язана з багатьма іншими розділами мовознавства, що вивчають слово в тому чи іншому аспекті, і насамперед з *семасіологією*, наукою, що вивчає значення, внутрішній зміст мовних одиниць. Семасіологія в тій частині, що вивчає значення лексичних елементів мови – морфем і слів, тобто лексична семасіологія, становить власне частину загальної лексикології.

Безпосередній зв'язок існує й між лексикологією та *етимологією*, наукою, що вивчає походження слів. Етимологія найближче стосується, звичайно, історичної лексикології, її можна навіть розглядати як складову частину останньої.

Цілком природно, що з лексикологією тісно пов'язана й така лінгвістична наука, як *фразеологія*, що досліджує лексико-семантичну сполучуваність слів, стійкі мовні звороти, фразеологізми, однією з найважливіших властивостей яких є відтворюваність їх як цілісних мовних одиниць. З цього погляду фразеологічні одиниці аналогічні одиницям лексичним (словам), отже, й фразеологія як наука цим самим зближується з лексикологією.

ЛЕКЦІЯ № 2-3

Тема: Слово в лексичній системі української мови

Мета: дати поняття про слово як основну лексичну одиницю, переносне значення й переносне вживання його, розкрити поняття „семантична структура слова”

План

1. Слово як основна лексична одиниця.
2. Лексичне значення слова. Структура лексичного значення.
3. Зміни лексичного значення слова.
4. Полісемія.
5. Семантична структура слова.
6. Переносне вживання слова. Метафора. Метонімія. Синекдоха.

Література:

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. шк., 1965. – 422 с.
3. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 520 с.

4. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища школа, 1977. – 113 с.
5. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. – Х., 1997. – 131 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
8. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
9. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К., 1993.

Слово – основна одиниця лексики й центральна структурно-семантична одиниця мови в цілому.

Основні ознаки слова:

- фонетична оформленість та наявність одного основного наголосу (деякі можуть і не мати наголосу);
- лексико-семантична значимість слова та його здатність виражати поняття в повнозначних слів (пор. зі службовими);
- його окремість та непроникність (але: ніхто - ні з ким);
- ідіоматичність (тобто немотивованість називання);
- цільнооформленість;
- відтворюваність: слова не конструюються щоразу, а відтворюються в тому вигляді, у якому вони відомі всім носіям мови;
- віднесеність до тих чи інших частин мови.

Лексичне значення слова

Лексичне значення слова – це його реальний зміст. Воно є індивідуальним для кожного слова. ЛЗ вказує на зв'язок слова з фактом реальної дійсності і виражається всією формою слова. ЛЗ слова, їх типи, розвиток і зміни вивчає лексична семантика (семасіологія).

ЛЕКЦІЯ № 4-5

Тема: Омоніми, синоніми, антоніми та пароніми, їх типи й роль у лексико-семантичній системі

Мета: визначити лексико-семантичні розряди слів, їх значення, функції та особливості вживання в усному та писемному мовленні.

План

1. Поняття про лексичні омоніми.
2. Шляхи виникнення омонімів.
3. Мовні явища, суміжні з лексичною омонімією.
4. Функціонально-стилістична роль омонімії.
5. Поняття про лексичні синоніми.
6. Типи синонімів.
7. Поняття про синонімічний ряд слів.

8. Функціонально-стилістична роль синонімів.
9. Поняття про лексичні антоніми.
10. Типи антонімів.
11. Поняття про слова-пароніми.
12. Стилістичні функції паронімів.

Література:

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. шк., 1965. – 422 с.
3. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 520 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К., 1993.

Омоніми (від гр. – однаковий і ім'я) – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням.

Критерії розмежування омонімів і багатозначних слів:

1) підстановка синонімів. До різних значень багатозначного слова можна дібрати той самий синонім (*теплий* – *приємна* розмова, повітря, але *вибиратися* /вилазити, видряпуватися/ і *вибиратися* /залишати квартиру/ – спільних синонімів не мають).

2) виявлення вивідних і споріднених слів. Омоніми, як правило, мають різні вивідні й споріднені слова. Наприклад: *термін* – терміновий, терміновість і *термін* – термінологічний, термінологія; але *гриф* /птаха/ і *гриф* /печатка/ – грифовий.

3) особливості морфологічних ознак і синтаксичних зв'язків. Так, *бракувати* /невистачати/ – має лише форму третьої особи (бракує), а *бракувати* /визнавати непридатним/ – змінюється за всіма особами одн. і мн. (бракую, бракуєш і т. д.). Але й різні значення багатозначних слів не завжди збігаються за своїми морфологічними ознаками (пор.: р.в. *алмазу* – мінерал і *алмаза* – інструмент з нього).

Синоніми в українській мові

Синоніми – це слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються своїми значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або тим і іншим одночасно), напр.: *горизонт* – *обрій* – *небозвід* – *небосхил* – *крайнеба* – *круговид* – *крагозір*; *виразний* – *чіткий* – *розбірливий*; *пильнувати* – *доглядати* – *глядіти*.

Ампліфікація – це фігура мови, що полягає в нагромадженні синонімів і взагалі слів з близьким значенням, одготипних висловів і синтаксичних

конструкцій, однорідних членів речення і т.п. або в наростаючому повторенні слова, вислову, конструкції для підсилення експресивності вислову, напр.: „*Слава не вмере, не поляже...*” (фольклор); *вони говорили й балакали; докучить і обридне; не помирили її ані робота, ані труди* (Марко Вовчок);

4) функція заступлення, заміни з метою уникнення повторень в одгому контексті тих самих одиниць: „*він нікого не зачіпав, і його ніхто не займав*” (Марко Вовчок).

За різними принципами класифікації синоніми поділяються на кілька різновидів:

- а) *абсолютні*, або повні, - *неповні* (останніх у мові переважна більшість);
- б) *семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні*;
- в) *різнокореневі – однокореневі*;
- г) *загальномовні - контекстуальні*.

Перифрази й евфемізми як різновиди синонімів

З лексичною синонімією зближуються перифрази, або парафрази. **Перифраз** – це описовий зворот мови, або поетична фігура, троп, з допомогою якого передається зміст іншого слова. П. – це слова, усталені словосполучення, що є образно-переносними і описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо, напр.: *чорне золото* – вугілля, *корабель пустелі* – верблюд, *Лесин край* – Волинь, *цар звірів* – лев. П. мають метафоричний, рідше метонімічний характер і несуть в собі певну оцінку, викликану евфемістичними причинами (*вічна хата* – могила, *хвороба століття* – рак), необхідністю уникнути тавтології (*зелене багатство планети, головне джерело кисню, легені планети* –ліс).

Евфемізм – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій, замість прямої їх назви. Джерела евфемізмів у явищах табу і взагалі у прагненні уникнути з тих чи інших міркувань назви предмета (шляхом заміни небажаної назви її нейтральним, позитивним або негативним еквівалентом).

Антоніми – слова (переважно однієї частини мови) або їх окремого значення, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями.

Класи антонімів: 1) **градуальні А.** (найбільший клас), що позначають два діаметрально протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття певного родового поняття. Це переважно поняття якості (*хороший – поганий, багатий –бідний, жирний – пісний, мороз – спека, брюнет – блондин*), кількості (*багато –мало, надлишок – брак, кожний – жодний, завжди – ніколи*), дії (*палати – тліти, поспішати – зволікати*), ознаки дії або якості (*дуже – злегка, надто – недостатньо*). Таке родове поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спаду, відповідні А. Не повністю покривають його, тому між його крайніми виявами можливі проміжні ланки (*холодний – прохолодний – теплий – гарячий, любов – приязнь – неприязнь – ненависть, всі – багато хто – дехто – ніхто*), а заперечення одного з А. не є ствердженням другого (*не багатий – не те саме, що бідний*);

комплементарні (від лат. complementum – доповнення) А., що позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять повне родове поняття, без проміжних ланок (*живий – мертвий, зрячий – сліпий, присутній – відсутній, добровільний – примусовий, зовні – всередині, чоловік – жінка, брат – сестра*); **векторні А.**, що позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо (*підніматися – опускатися (спускатися), кращати – гіршати, арештовувати – звільняти, прибічник – противник, за – проти*). До цього класу прилягають: А. із загальним значенням „дія або стан – їх припинення” (*рухатися – спинятися, життя – смерть*); **А.-конверсиви**, що позначають протилежно спрямовані, „зустрічні” дії або відношення в межах однієї спільної ситуації (*купувати – продавати /це одна ситуація, але з боку або покупця, або продавця/, складати – приймати /екзамен/, вигравати – програвати*); **координатні А.**, що позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка (*тут – там, цей – той, ось – он, верх – низ, початок – кінець, північ – південь*).

ЛЕКЦІЯ №6

Тема: Формування української лексики

Мета: дати характеристику лексики української мови з погляду її походження, забезпечити розуміння студентами процесу формування української лексики

План

1. Загальна характеристика лексики української мови з погляду її походження.
2. Індоевропейські слова.
3. Спільнослов'янські слова.
4. Східнослов'янські (давньоруські) слова.
5. Власне українська лексика.

Література:

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. шк., 1965. – 422 с.
3. Курс сучасної української літературної мови/ За ред. Л.А. Булаховського. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 520 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К., 1993.

Лексика сучасної української мови склалась у процесі її тривалого історичного розвитку і становить продукт багатьох епох. Формування та розвиток її тісно пов'язані з історією українського народу.

За своїм походженням вона неоднорідна. Найбільша частина її, близько 90 % належить до так званої корінної української лексики, яка включає всі слова, що ведуть свій початок від індоєвропейської мовної спільності, слова, що виникли в спільнослов'янській мові та слова давньоруського походження, а також весь лексичний фонд, створений на українському ґрунті. Решту лексичного складу сучасної української мови становлять запозичення.

Найдавніший шар корінної української лексики, що є її ядром, складають слова, успадковані через праслов'янську та давньоруську мови від індоєвропейського лексичного фонду. В індоєвропейському лексичному фонді, успадкованому українською мовою, з генетичного погляду виділяється кілька прошарків, серед яких найбільший щодо обсягу спільноіндоєвропейський.

Крім спільноіндоєвропейської лексики в сучасній українській мові можна виділити слова, хоч значно і менше, західно-, східно- і південноіндоєвропейські.

Західноєвропейський прошарок лексики утворюють слова, спільні для слов'янських, балтійських, германських, італо-кельтських мов, венетської мови: володіти, аелет, лосось, море, яблуня, сіяти, гість, борода (граб, ліс, кість, лице, люди, село, жити, стада, лебідь, риба, віск, ділити, тисяча – відповідники тільки у двох-трьох мовах).

У процесі розпаду індоєвропейської мовної єдності на основі її окремих діалектних угруповань виникають нові мовні єдності, виділяється слов'янська мовна єдність, балтійська, германська, романська та ін. Кожна з них, крім лексичного фонду, успадкувала та витворила власний шар лексики.

Праслов'янський або спільнослов'янський шар лексики кожної сучасної слов'янської мови, у тому числі української, утворюють слова, які виникли в період спільнослов'янської мовної єдності, й іншим групам індоєвропейських мов не властиві.

Великий шар словникового складу української мови становить слов'янська, або давньоруська, лексика, тобто слова, які виникли в період виділення східнослов'янських діалектів із слов'янської мовної єдності й утворення давньоруської мови (V – VI ст. Н. ери).

Східнослов'янська, або давньоруська, лексика є спільною для української, російської та білоруської мов.

Виникнення східнослов'янської лексики пов'язане з розвитком суспільного й економічного життя східних слов'ян, з виникненням пізніше феодальних відносин у Київській Русі, з дальшим прогресом культури, науки, мистецтва тощо.

Специфічна українська лексика починає формуватися ще в південно-західних діалектах давньоруської мови, але про власне українську лексику, як певну систему, можна говорити тільки починаючи з XIV ст.

За своїм обсягом та семантико-стилістичною структурою власне українська лексика є кількісно найбільшим і найрізноманітнішим шаром корінної української лексики. До її складу належать слова, що виражають специфіку української мови.

Власне українські слова позначають в основному предмети та явища природи, життя й побут народу, його виробничу діяльність тощо.

ЛЕКЦІЯ №7-8

Тема: Запозичена лексика в складі української мови

Мета: забезпечити основними відомостями про місце запозичених слів у лексичному складі української мови та способи їх освоєння.

План

1. Старослов'янські в українській мові.
2. Слова старогрецького походження.
3. Слова латинського походження.
4. Тюркізми в лексиці української мови.
5. Слова давньогерманського походження.
6. Запозичення з арабської та іранської групи мов.
7. Запозичення з західноєвропейських та інших мов.
8. Лексична взаємодія української мови зі слов'янськими мовами.
9. Інтернаціоналізми у складі української мови.
10. Графічне, фонетичне, граматичне та лексичне освоєння запозичених слів.

Література:

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. шк., 1965. – 422 с.
3. Курс сучасної української літературної мови/ За ред. Л.А. Булаховського. –Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 520 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
5. Сучасна українська літературна мова/За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. –752 с.
7. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К., 1993.

Стародавні запозичення. До них належать праслов'янські, а також запозичення періоду VII—XIII ст. здебільшого зі старослов'янської, старогрецької мов і менше з давніх германських, латинської, арабської, тюркських та іранських мов.

Старослов'янізми. Це слова, запозичені зі старослов'янської (або староболгарської) мови із запровадженням 988 року християнства у Київській Русі й поширенням рукописних книг для церковних потреб. Оскільки старослов'янізми потрапили до української мови з церковної літератури, їх називають ще церковнослов'янізмами, хоч точнішим є вживання цього терміна лише щодо слів, які використовувалися тільки в релігійних текстах.

Шлях запозичень цих слів не був прямим: до XIV ст. в Київській Русі функціонувала давньоруська книжна мова, яка запозичила старослов'янізми. Давньоруська мова була близькою до тогочасної живої розмовної мови українців (протоукраїнців), її вивчали в школах, монастирях. Внаслідок поширення грамоти серед різних верств населення церковнослов'янізми поступово проникали через давньоруську мову і до розмовної мови. Проте цей процес був надто повільним, тому протягом тривалого часу старослов'янізми функціонували переважно в літературно-писемній мові. Вживалися ці слова, як правило, в конфесійному стилі літературно-писемної мови, а в інших стилях вони виконували здебільшого стилістичну роль, вносячи до тексту відтінки урочистості, пишномовності.

Деякі старослов'янізми втратили церковнослов'янське забарвлення і стали стилістично нейтральними. зв'язку з цим виокремлюють дві групи запозичень зі старослов'янської мови:

1) *стилістично нейтральні слова (слова старослов'янського походження):* безодня, боязнь, вождь, вчитель, єдиний, єднати, мудрість, нужда, область, приязнь, раб, страждати, чистота, юнак;

2) *стилістично забарвлені слова (церковнослов'янська лексика):* благий, блаженний, воздвигнути, враг, вражий, глава (*голова*), глас, древо, слей, злато, предтеча.

Старослов'янізми відіграли важливу роль у становленні української літературно-писемної мови, однак пізніше більшість цих слів українська мова втратила. Нині в українській мові збережені старослов'янізми вживаються зі стилістичною метою в художніх творах.

Отже, безпосередньо до української літературної мови потрапило небагато старослов'янізмів. Крім того, в художньому стилі вживаються також старослов'янські за походженням слова, які не входять до складу української лексики, напр.: *благоречие, глаголяти, іже, ізбавити, отверзтися, паки, пояти.*

Старослов'янське походження слів визначають за такими мовними ознаками:

а) фонетичними. До них належать:

– неповноголосні звукосполучення [ра], [ла], [ре] на місці спільнослов'янських [оро], [оло], [ере]: *вражий* — *ворожий*, *врата* — *ворота*, *град* — *город*, *прах* — *порох*, *глава* — *голова*, *глас* — *голос*, *злато* — *золото*, *древ*о — *дерево*; частина таких слів можуть не мати власне українських відповідників, напр.: *область*, *представник*;

– звукосполучення [ра] на початку слова: *раб*;

– звукосполучення [жд] замість українських [ж], [дж]: *вождь, нужда, страждати*;

– звук [є] на початку слів замість спільнослов'янського [о]: *єдиний, єднати, єдність, єлей*;

б) словотвірними. Такими мовними ознаками є:

– суфікси **-знь, -ств(о), -ин(я)** в абстрактних назвах: боязнь, приязнь, блудство, братство, рабство, гординя, святиня; суфікси **-тель, -тва, -тай**: осквернитель, служитель, спаситель, учитель, хреститель, цілитель, битва, молитва, глашатай, ратай;

– суфікси **-ящ, -ущ, -м(ий)** у дієприкметниках і прикметниках: роботящий, трудящий, всевидющий, живущий, імущий, минущий, відомий, незнаємий, немислимий, невмолимий, припустимий, терпимий;

– префікси **воз- (вос-), пре-, пред-, со-**: воздвигнути, вознести, воскреснути, премудрий, предтеча, пред'явити, соратник;

– компоненти складних слів **благо-, бого-, добро-, зло-, -град**: благословенний, благодать, богородиця, богоугодний, добродушний, добродушний, злочин, вертоград;

в) семантичними. Ці мовні особливості полягають у належності слів до церковно-релігійної лексики: *благати, воскресити, пророк, святий, спокуса, страсть, суєта, твердь, творець, церква, чудеса*;

г) стилістичними. Вони властиві тільки стилістично забарвленим старослов'янізмам: *благословенний, окаянный, осквернитель, гординя, преподобний*.

Нові запозичення. У XVIII—XIX ст. до української мови запозичення потрапляли, як правило, за посередництвом російської мови, оскільки Україна увійшла до складу Росії. Унаслідок реформ Петра I до російської мови, а через неї також до української почали проникати слова з європейських мов — латинської, грецької, німецької, французької, англійської, голландської, італійської, тюркських та ін.

Запозичення з латинської мови. Латинізми у цей час було запозичено через французьку, німецьку, польську і російську мови. До них належать здебільшого терміни різних галузей науки і техніки, зокрема:

– *суспільно-політична лексика*: агітація, агресія, актив, архів, демонстрація, декрет, депутат, губернатор, диктатура, імператор, імперія, інспектор, інструкція, республіка, секретар;

– *правнична термінологія*: адвокат, алібі, нотаріус, прокурор, цивільний, юрист, юстиція;

– *медична та біологічна термінологія*: абсцес, ампула, ампутація, вегетація, галюцинація, депресія, інстинкт, компрес, корпус;

– *технічна термінологія*: агрегат, апарат, генератор, колектор, конденсатор;

– *математична, фізична та хімічна термінологія*: абсциса, коефіцієнт, радіус, синус, формула, вібрація, індукція, вакуум, абсорбція, амоній;

– *мовознавча термінологія*: адвербіалізація, акут, акцент, алітерація, асиміляція, інфінітив, префікс, суфікс.

Отже, з погляду походження лексику української мови поділяють на питому, серед якої виокремлюють лексику, успадковану від прамов унаслідок дивергентних процесів, і власне українську, а також запозичену, до якої належать стародавні, старі, нові та новітні запозичення.

ЛЕКЦІЯ № 9-10

Тема: Загальнонародна і діалектна лексика

Мета: забезпечити основними відомостями про загальнонародний словниковий фонд сучасної української мови та лексику обмеженого вживання

План

1. Загальнонародна лексика.
2. Територіальні діалектизми:
 - а) лексичні діалектизми;
 - б) етнографічні діалектизми;
 - в) семантичні діалектизми.
3. Соціальні діалектизми:
 - а) професіоналізми;
 - б) жаргонізми;
 - в) арготизми.

Література:

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. шк., 1965. – 422 с.
3. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.
4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
5. Сучасна українська літературна мова/За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К., 1993.

Сучасна українська літературна мова – спільне надбання українського народу. Спільність ця виявляється в усіх компонентах літературної мови і в лексичній системі теж. Словник сучасної української мови величезний, і природно, що не всі її носії користуються ним рівномірно.

У словниковому складі СУЛМ існує його загальнонародний фонд, яким однаково користуються всі її носії, незалежно від місця проживання, професії, способу життя, суспільного становища, освітнього рівня, вікових особливостей тощо.

Слова, відомі всім носіям мови, якими вони вільно, без будь-якого обмеження користуються в своєму мовленні, належать до лексики загального вживання.

Лексика загальнонародного вживання охоплює всі лексико-граматичні класи слів і є основою словника СУЛМ, виступає як джерело і як база подальшого поповнення української мови, є основою всіх структурно-функціональних стилів, основою усного різновиду мови, усіх типів розмовного мовлення та всіх її місцевих і соціальних варіантів, територіальних і соціальних діалектів. Загальнонародними вважаються слова, що їх вживають і розуміють однаково всі носії мови. Проте в її складі є й такі слова, якими носії мови з різних причин користуються далеко не завжди. Це слова з відтінком згрубілості (рюмати, нишпорити, притарабанити, обчекрижити) і відверто вульгарні, брутальні, лайливі слова, хоч вони й зрозумілі всім носіям мови. Є й такі, як аспект, атавізм, безкомпромісність, бюлетень, гуманізм тощо, що не завжди вживаються у мовній практиці деяких груп населення.

ЛЕКЦІЯ № 11-12

Тема: Стилiстична диференцiацiя української лексики

Мета: забезпечити основними відомостями про стилістичну диференціацію української лексики

План

1. Функціональні стилі
2. Групи стилістичної диференціації:
 - а) стилістично нейтральна лексика;
 - б) стилістично забарвлена лексика;
3. Розмовна та книжна лексика

Література:

1. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. Ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. Думка, 1973. – 440 с.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Рад. Шк., 1965. – 422 с.
3. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
4. Сучасна українська літературна мова/За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. Енциклопедія, 2000. – 752 с.
6. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К.Освіта, 1993.

Сфери суспільного функціонування української літературної мови широкі й різноманітні. Використання СУЛМ в найрізноманітніших суспільних сферах зумовило її функціонально-стильову диференціацію, що виявляється на всіх структурних рівнях, але особливо виразно на рівні

лексичному. Вона, як і будь-яка інша розвинена літературна мова, становить систему функціональних стилів, що існують і розвиваються в постійній взаємодії та взаємопроникненні. Під **функціональним стилем** розуміється такий різновид літературної мови, який визначається сферою її функціонування й характеризується специфічними виражальними засобами, що різняться між собою експресивно-оціночними властивостями.

У сучасній українській літературній мові виділяються такі основні функціональні стилі: *розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній стиль, конфесійний стиль*. Кожен із них розпадається у свою чергу на дрібніші жанрово-стильові різновиди. У художньому стилі виділяються поетичний і прозовий різновиди, у науковому стилі – окремі різновиди, властиві мові наук суспільних, природничих, фізико-математичних, у публіцистичному – інформаційний жанр і т.д. Диференційними ознаками функціонального стилю мови виступають не тільки слова, лексика, ними можуть бути і синтаксичні конструкції, вимова, інтонація, а іноді навіть морфологічні категорії та засоби словотвору. Проте найважливіше місце тут належить саме лексичним одиницям.

ЛЕКЦІЯ № 13-14

Тема: Фразеологія української мови

Мета: ознайомити з предметом вивчення фразеології, її завданнями; дати глибоку характеристику першоелементу фразеології – фразеологізму.

План

1. Об'єкт і завдання фразеології як лінгвістичної дисципліни.
2. Поняття фразеологічної одиниці.
3. Класифікація фразеологізмів.
4. Структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць.
5. Прислів'я, приказки, крилаті вирази як об'єкти фразеології.
6. Зміст і форма фразеологічних одиниць.
7. Явище варіантності у сфері фразеології.
8. Джерела української фразеології.

Література:

1. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
2. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
3. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440с.
4. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х., 1977.
5. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997.

Фразеологія (грец. *φρασεολογία*, від *φρασίς* – спосіб вираження, зворот і *λογος* – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови у її сучасному функціонуванні і з погляду історичного розвитку; 2) сукупність характерних засобів вираження думки, притаманних певній соціальній групі, окремому авторові, літературно-публіцистичному напрямку, діалекту чи групі говорів; 3) сукупність фразеологізмів тієї чи іншої мови. Частіше термін фразеологія використовується в перших двох значеннях; для вираження третього поняття ще вживається термін „фраземіка” або „фразеологічний склад мови”.

Фразеологічною одиницею називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення і речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливають із значень їх компонентів (*бити байдики* – ледарювати, *пекти раків* – червоніти, *собаку з'їсти* – набути досвіду).

Фразеологічні єдності – теж семантично неподільні фр. одиниці, але цілісне значення їх метафорично умотивоване значенням компонентів (*не нюхати пороху* – не бути ще в боях, *прикусити язика* – замовкнути, *дивитися крізь пальці, в рот води набрати, вивести на чисту воду*).

Фразеологічні сполучення – це семантично подільні фразеологізми, характерною ознакою яких є те, що один з компонентів виступає з вільним незв'язаним значенням, а другий із фразеологічно зв'язаним (*завдати клопоту, зачіпати інтереси, розв'язати проблему, надавати допомогу, ставити запитання*; а вже *брати* має чітко окреслене значення, так можна *бере страх, досада, зло*, але не *бере радість, захоплення*; *глибокими* можуть бути *осінь, ніч, старість*, але не *весна, день, молодість*).

Прислів'я – це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту, який формулює певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням суспільного досвіду народу.

Рисою, що відрізняє прислів'я від інших типів фр. одиниць, є їх синтаксична завершеність. Прислів'я співвідносяться не з словом, а з реченням. Судження у прислів'ї може мати характер ствердження (*Скрипливе дерево довго живе*) або заперечення (*Немає науки без муки*).

Приказка – одні з них, хоч і організовані як речення, не мають повчального значення, не формулюють загального правила, а інші є немовби частиною речення і виконують характеризуючу функцію (*З хворої голови та на здорову; Дивиться, як кіт на сало; Гедзь укусив*).

Крилаті вислови (слова) – це сталі словесні формули, що є часто повторюваними в писемному й усному мовленні влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів.

ЛЕКЦІЯ № 15-16

Тема: Лексикографія української мови

Мета: ознайомити студентів із типами і різновидами словників, особливостями їх будови, навчити користуватися словниками й довідниками; спонукати до точного і стилістично виправданого використання слів, заохотити до самоосвіти.

План

1. Староукраїнська лексикографія
2. Класифікація лінгвістичних словників
3. Енциклопедичні словники, їхня будова
4. Електронні словники, їхня будова

Література:

1. Коваль А. П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища шк., 1998.
3. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови. – Львів: Світ, 1996.
4. Культура мови на щодень. – К.: Довіра, 2000.
5. Культура української мови: Довідник. – К.: Либідь, 1990.
6. Словник-довідник з культури української мови. – Львів: ФЕНІКС, 1996.
7. Український правопис. – К.: Наук. думка, 1996.
8. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів. – К.: Довіра, 1998.

Термін *лексикографія* (від гр. *lexikon* - словник, *grapho* - пишу) називає:

а) розділ мовознавства, що визначає теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників;

б) процес збирання слів певної мови, упорядкування їх опис словникового матеріалу;

в) сукупність словників певної мови і наукових праць з цієї галузі.

Коротко зміст розділу "*лексикографія*" визначають кількома словами: ***це наука про словники, наукова методика та мистецтво складання словників.***

Словник – довідкова книга, яка містить зібрання слів (чи морфем, словосполучень, ідіом і т.д.), розташованих по визначеному принципу, і яка дає відомості про їхні значення, вживання, походження, переклад на іншу мову і т.п. (лінгвістичні словники) чи інформацію про поняття і предмети, ними що позначаються, про діячів у яких-небудь областях науки, культури й ін.

Словники відіграють велику роль у сучасній культурі, у них відбиваються знання, накопичені суспільством протягом століть. Вони служать цілям опису і нормалізації мови, сприяють підвищенню правильності і виразності мови його носіїв.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття № 1

Тема: Лексикологія української мови, її предмет, завдання та функції

Мета: узагальнити й систематизувати знання студентів з лексикології; перевірити засвоєння відомостей про лексикологію як розділ мовознавчої науки, її предмет і завдання; розвивати творчість, самостійність мислення, культуру мовлення.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Дайте визначення поняття «лексика», «лексикологія».
2. Що вивчає історична й описова лексикологія, а також зіставна, прикладна, часткова?
3. Які аспекти словникового складу мови є предметом дослідження лексикології?
4. У яких трьох аспектах розглядається проблема слова як основної одиниці мови?
5. Які категорії лексичних одиниць розрізняються в лексичному складі мови?
6. Які проблеми розглядаються при вивченні лексики в її функціонуванні?
7. З якими науками пов'язана лексикологія?

Хід роботи

Завдання 1. *Наведені вирази замініть одним словом.*

Зразок. Наука про польоти в космос – космонавтика.

Пристрій для передавання звуків на відстань по дротах за допомогою електричного струму. Колекціонування поштових марок. Вантажна автомашинна з кузовом, що перекидається за допомогою спеціального пристрою. Людина, яка займається спортом. Тіло або апарат, що обертається навколо планети по орбіті. Назва якого-небудь твору, тексту. Людина, що побувала в космосі. Автомат, пристосований до руху по поверхні місяця.

Завдання 2. *Згрупуйте слова із спільним значенням, запишіть їх, давши кожній групі узагальнену назву.*

Зразок. Тварини: ведмідь, олень, вовк...

Ластівка, стіл, п'ять, дуб, лікар, тридцять, камбала, костюм, учитель, дятел, шафа, сорок, плаття, береза, стілець, короп, соловей, диван, двісті, ворона, клен, шахтар, пальто, сорок два, сокіл, агроном, каштан, артист, щука, хек, синиця, ясен, карась, куртка.

Завдання 3. *Запишіть подані групи слів, опустивши «четверте зайве». Яким словом можна об'єднати кожну групу?*

Книга, зошит, олівець, вулиця; радісний, усміхнений, п'ятий, веселий; дівчина, ластівка, чоловік, хлопець; високий, зелений, синій, червоний; хата, будинок, трактор, дім; газета, журнал, вікно, книга; жито, яблуко, овес, пшениця.

Завдання 4. *Перепишіть слова. Чи всяке поєднання мовних звуків становить слово? Як ви розумієте – слова мають значення?*

Гагара, потапка, героїня, хчдінка, ватага, тлупа, дошка, пряно, молот, кладімо, прихід, фарност, нахабність, дгзост, герцог, воевода, гвардієць, гардіста, галчення, кавче.

Завдання 5. *Прочитайте пари слів. Перепишіть їх так, щоб спочатку стояло слово із більш загальним значенням, а потім – із конкретним.*

Гопак – танець, середня школа – школа, Охтирка – місто, кулемет – зброя, хлопчик – дитина, миша – миша полівка, лисиця – тварина, дерево – сосна, травень – місяць, корисні копалини – мідь, художній твір – оповідання, квітка – айстра, тварина – свійська тварина, частина світу – Європа, балалайка – народний музичний інструмент.

Завдання 6. *Розподілити словосполучення на дві колонки: у першу – ті словосполучення, у яких слова мають пряме значення, у другу – переносне.*

Золотий хрестик, золота осінь, золоті сережки, золота людина, золотий годинник, золоті руки; теплий погляд, тепла зустріч, тепла вода, тепла хустка; дитина усміхається, щастя усміхається, сонечко усміхається; свіжа риба, свіжі думки; гарячий чай, гаряча пора, по гарячих слідах.

Завдання 7. *Пояснити лексичне значення слів **сусідній** і **сусідський**. Ввести ці слова в речення чи словосполучення.*

Завдання 8. *На основі виконаних вище вправ зробіть власні висновки про структуру лексичної системи української мови, лексичну організацію слів, про лексичне значення слів.*

Практичне заняття № 2

Тема: Слово як основна лексична одиниця. Семантична структура слова

Мета: узагальнити й систематизувати знання студентів про лексикологію як розділ мовознавчої науки, її предмет і завдання; перевірити засвоєння відомостей про слово як основна лексичну одиницю, семантичну структуру слова; розвивати творчість, культуру мовлення студентів.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Слово як основна лексична одиниця і центральна структурно-семантична одиниця мови в цілому. Основні ознаки слова.
2. Лексичне значення слова. Лексичне і граматичне значення слова.
3. Типи лексичних значень.
4. Структура лексичного значення.
5. Зміни лексичного значення.

Хід роботи

Завдання 1. Прочитайте. Випишіть виділені слова. Які з них можуть вживатися в іншому значенні, які – однозначні?

1. І **блідний** місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім **морі**, то виринав, то потопав. 2. **Сонце** гріє, **вітер** віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону **калину**... 3. Кричать сови, **спить діброва**, зіроньки сіяють... 4. **Зоре** моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою, розкажи, як за горою **сонечко** сідає, як у Дніпра веселочка **воду** позичає. 5. У нашій раї на **землі** нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. (З тв. Т. Шевченка)

Завдання 2. Знайдіть речення, у якому неправильно вжито слово «неділя».

1. У неділю дідусь з онуком пішли гуляти в зимовий парк.
2. Була неділя, тихий час дозвілля.
3. Вербна неділя – назва християнського свята.
4. Одна неділя має сім днів.

5. Від неділі до неділі – все в одному ділі.

Завдання 3. *Яке лексичне значення має слово «серце» в реченні: В серці своїм на будову несучи Києва горду і вічну красу (В. Симоненко)? Складіть власні речення з цим словом, використовуючи всі інші його значення.*

1. Центральний орган кровоносної системи.
2. Орган людини як символ зосередження почуттів.
3. Ласкаве звертання.
4. Головна найважливіша частина, центр чого-небудь.
5. Гнів, роздратування.

Завдання 4. *У якому рядку всі слова є багатозначними? Відповідь аргументуйте.*

1. Абонент, балерина, витязь, голос, диктант.
2. Баян, веранда, голка, Київ, космос.
3. Азбука, виписувати, баба, вага, багатий.
4. Бігти, вершник, голова, дружина, аеропорт.
5. Агротехнік, відкривати, графин, міф, пілот.

Завдання 5. *У яких словосполученнях слова вжито в переносному значенні? Назвіть їх.*

- Передранішня зоря – зоря свободи;
 Червоний жар – жар серця;
 Відбити молотком – відбити бажання;
 Відбирати землю – відбирати сон;
 Відпливи океану – відпливи робочої сили.

Завдання 6. *Поясніть значення слова **іде** в наступних реченнях, замініть його іншими дієсловами.*

1. На майдані коло церкви революція **іде**.
2. Все **йде**, все минає, і краю немає.
3. І їсти тобі **є**, і пити тобі **є**... Ще й плата тобі **йде** до того...
4. Десь у західній частині неба, здається, літак **гуде**. Видно **йде** на дуже високій висоті.
5. Чорне озеро ярмарку **вливається** струмочком в каплицю; одні **йдуть**, другі **виходять**.

Завдання 7. *Спишіть, з'ясуйте у прямому чи переносному значенні вжито виділені слова.*

1. Через **хмари** вечорові **ходить** місяць навпрошки.
2. Я поклонюся знов **дорозі**, де **подорожник** пахне громом.
3. Обабіч шляху **йдуть** **тополі**, такі ж нестримні, як зима.
4. **Осіннє** небо брови **хмурить**.
5. Колосом **шепче** **жито**.

Практичне заняття № 3

Тема: Омоніми, синоніми, антоніми, пароніми в українській мові

Мета: узагальнити й систематизувати знання студентів про лексичне значення слова; перевірити засвоєння студентами найважливіших відомостей про полісемію, пряме і переносне значення слова, омонімію, синонімію та паронімію; розвивати любов до рідної мови.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Що розуміють під багатозначністю слова? Первинне і вторинні значення слова.
2. В чому відмінність між переносним значенням і переносним вживанням? Переносне вживання слова (метафора, метонімія, синекдоха).
3. Поняття про синонімію. Що таке абсолютні синоніми?
4. Синонімічний ряд та його структура.
5. Поняття про евфемізми та перифрази.
6. Чим відрізняється полісемія від синонімії? Омонімії?
7. Антоніми. Групи антонімів за значенням, за структурою.
8. Пароніми.

Хід роботи

Завдання 1. *Допишіть значення кожного другого омоніма.*

1. Лихий – нестримно, нерозсудливо сміливий. Лихий –
2. Лев – грошова одиниця в Болгарії. Лев –
3. Ліра – грошова одиниця в Італії. Ліра –
4. Ласка – доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь.

Завдання 2. *Спишіть речення. Підкресліть синоніми, якою частиною мови вони виражені?*

1. На пульті загорілися вогники індикаторів, спалахнув екран, помережаний смугами перешкод.
2. Сумно, журно заспівав самотній сигнальний ріжок.
3. Бійці виплигували з вагонів, зіскакували з платформ,

закидали окопи противника гранатами. 4. Тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить. 5. Студений вітер б'є в холодні вікна.

Завдання 4. *Доберіть синоніми до виділених слів у словосполученнях.*

Знаменитий письменник, **незвичайний** талант, широкий **шлях**, **міцний** здоров'ям, **чепурний** будиночок, важкий **іспит**, **завзятий** хлопець, **засушливе** літо, **йти** вулицею.

Завдання 5. *Спишіть, дібравши антоніми до виділених слів. Якою частиною мови вони виражені?*

Десь **далеко**, за **темною** смугою лісу, обізвався грім. **Легко** й **радісно** зітхнули в густому парку столітні дуби. **Тихо** забриніли маленькі шибки в **низенькій** хатці.

Потемніло, закрутило куряву. Загуркотіло і покотилось по небу. Вітер ущух. По листу зашелестів густий дощ. А на небі гуркотнява. Луною розкочується гук по **широких** небесних просторах.

Тихо сіється на прив'яле листя дрібний дощ.

С. Васильченко

Завдання 6. *До слів у лівій колонці доберіть антоніми з правої. Запишіть слова парами. Складіть 5 речень з поданими антонімами.*

Великий	Короткий
Світлий	Старість
Життя	Гарячий
Довгий	Слабкість
Молодість	Здоровий
Холодний	Темний
Важкий	Легкий
Хворий	Закрити
Сумувати	Смерть
Сила	Малий
відкрити	Радіти

Завдання 7. *Доберіть антоніми до кожного з поданих слів, запишіть їх.*

Перемога, війна, спокій, темно, привітний, невідомий, прозорий, неук, гнів, чужий, уважний, голосно, солодкий, ніч, життя, м'який, мовчати, міцний, дешевий, добрий, давній, холодний, короткий, висота, вранці, знизу, сумно.

Завдання 9. *Запишіть спочатку словосполучення з багатозначними словами, а потім – з омонімами.*

Легкий птах, легкий шелест; кормовий трюм, кормовий буряк; амбулаторна картка, хлібна картка; праве око, досвідчене око; околиця села, околиця шапки; шкіра людини, шкіра верби; череда корів, цілюща трава череда; красива чашечка, колінна чашечка; морська чайка, козацька чайка.

Завдання 10. *Орієнтуючись на виділені слова, поділіть словосполучення на чотири групи: багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми.*

Гострий ніж – **гострий** дзюб, **могутній тур** – **тур** олімпіади, **хоробрий** воїн – **сміливий** воїн, **вулканічна лава** – **дерев'яна лава**, **гострий** кут – **тупий** кут, **відкрити збори** – **відкрити** книгу, **величезний дуб** – **гігантський дуб**, **відкрити** книгу – **закрити** книгу, **глибока балка** – **дерев'яна балка**, **важлива інформація** – **важливе повідомлення**, **ручка дверей** – **ручка** дитини, **важка робота** – **важкий труд**, **важка** робота – **легка** робота, **стояти коло хати** – **намалювати коло**, **свіжий хліб** – **черствий хліб**, **гніздо** птаха – **вороже гніздо**, **заводський брак** – **брак** матеріалу, **холодне повітря** – **тепле повітря**, **зустріти ввічливо** – **зустріти привітно**, **скласти книгу** – **скласти** пісню.

Завдання 11. *Визначте типи омонімів.*

1. Важлива справа. Стати справа. 2. Рідна мати. Мати книгу. 3. Вижати пшеницю. Вижати гирю. 4. Бурі ведмеді. Повітряні бурі. 5. Баштовий кран. Водопровідний кран. 6. Став на якір. Невеличкий став. 7. Ніс книгу. Ніс корабля. 8. Полярне коло. Стояти коло дошки. 9. Схід сонця. Схід на гору. 10. Добре яблуко. Працювати добре.

Завдання 12. *Поясніть значення омонімів. Складіть з ними речення.*

Корона, корт, кораблик, кіш, каюк, патрон, розряд, косяк.

Завдання 13. *У якому рядку синоніми відрізняються стилістичним забарвленням?*

1. Давній, старий, колишній, древній, старовинний.
2. Верхівка, вершина, маківка, шпиль, гребінь.
3. Сміятися, реготати, хихикати, шкіритися, скалити зуби.
4. Активний, діяльний, беручкий, невтомний, енергійний.
5. Лагідний, м'який, спокійний, тихий, ласкавий.

Практичне заняття № 4

Тема. Формування української лексики

Мета: зробити глибокий науковий аналіз лексики української мови з погляду її походження; перевірити розуміння студентами процесу формування української лексики; розвивати творчість, культуру мовлення студентів.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.

3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Назвіть етапи формування української лексики, специфічні риси власне української лексики.
2. Охарактеризуйте старослов'янізми в українській лексиці.
3. Охарактеризуйте старогрецизми в українській лексиці.
4. Охарактеризуйте слова латинського походження в українській лексиці.
5. Охарактеризуйте тюркізми в лексиці української мови.
6. Охарактеризуйте слова давньогерманського походження в українській лексиці.
7. Охарактеризуйте запозичення з арабської та іранської групи мов.
8. Охарактеризуйте запозичення з західноєвропейських та інших мов.
9. Визначте особливості лексичної взаємодії української мови зі слов'янськими мовами.
10. З'ясуйте роль інтернаціоналізмів у складі української мови.
11. Графічне, фонетичне, граматичне та лексичне освоєння запозичених слів.

Хід роботи

Завдання 1. *Вкажіть рядок, у якому всі слова власне українські. До яких лексико-тематичних груп вони належать?*

1. Юність, здоров'я, мова, кіно, вождь.
2. Оболонь, вирій, збіжжя, плаксій, ласощі.
3. Аташе, вітер, блакить, ранок, ангел.
4. Туман, журба, пшениця, схід, влада.
5. Дифтонг, дзеркальний, ярець, джміль, телефон.

Завдання 2. *Вкажіть речення, у якому є старослов'янізми, назвіть їх формальні показники.*

1. Курна дорога з-під Маланчиних ніг біжить у поле.
2. І знов джміль розмружить квітку, літо гратиме в лото.
3. Ідуть дівчата в поле жати.
4. Мокрий сніг цілу ніч падав на мокру землю, і все вкривалось білим покривалом.
5. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє!

Завдання 3. *Замініть запозичені слова відповідними синонімами. З'ясуйте, з яких мов ці слова були запозичені.*

Ввічливий портє, широкий плац, яскрава афіша, важка орфографія, добра рецензія, прекрасний сервіс, новий декрет, чудовий лайнер.

Завдання 4. *Дайте тлумачення іношомовних слів, запишіть їх. З'ясуйте, з яких мов ці слова були запозичені.*

Екстерн, епітет, ерудит, ескадрон, етимон, пюпітр, попурі, генерація, експресія, дефіс.

Завдання 5. *Продовжіть ряди слів, які б починалися такими грецькими і латинськими елементами.*

Аеро- (грецьке «повітря») – аеробус, аеровокзал...

Біо- (грецьке «життя») – біогенез, біомеханіка...

Зоо- (грецьке «тварина») – зоогеографія, зоологія...

Інтер- (латинське «перебування поміж») – інтервал, інтервалюта...

Теле- (грецьке «далеко») – телеавтоматика, телеантена...

Завдання 6. *Виберіть із поданих слів слова англійського походження, що зустрічаються в українській мові, запишіть їх.*

Бюджет, кантата, інсайд, ананас, мітинг, алегро, джаз, тролейбус, грейдер, комбайн, блюмінг, капела, шантаж, баланс, авеню, волейбол, ридикюль, хокей, вахта, старт, футбол, шлюпка, джемпер, конвеєр, сейф, джентльмен, пудинг.

Завдання 7. *До поданих старослов'янізмів доберіть українські слова, поясніть їх семантичні, фонетичні і словотворчі особливості.*

Великомудрий, вражда, врата, злато, прах, благоденствіє, глава, суций, грядущий, єдинодуміє, воутріє, восхвалити, соблюсти, стражденний, предстати.

Завдання 8. *До наведених слів і словосполучень доберіть іношомовні відповідники.*

Художнє читання, швидкий поїзд без частих зупинок, власноручний підпис, життепис, уподібнення, широка мощена дорога, шафа для схову цінних паперів, кімната для навчання, застаріле слово, поневолення, особа, вступник.

Завдання 9. *Запишіть слова так, щоб спочатку було іношомовне слово, а потім – українське. Як називаються в лексиці такі пари?*

Купець – негоціант, оголошення – афіша, нюанс – відтінок, оплески – аплодисменти, пілот – льотчик, градусник – термометр, життепис – біографія, князь – бей, горизонт – крайнебо, деривація – словотвір, мовознавство – лінгвістика, адаптація – пристосування.

Завдання 10. *Користуючись словником іношомовних слів, визначте засвоєні з інших мов слова та їх походження.*

В далеких джунглях сивіє факір,
 Під сонцем рожевіє Гонолулу,
 І дальніх арф незнаний перебір
 Поетові торкає душу чулу...
 А скільки там, серед блакитних зір,
 Є дивних снів, яких ми не збагнули!..
 І все-таки єдину має вісь
 Єдиний космос: є кохання скрізь.

Нанижуючи ці рядки октав,
 Як на шнурок обточене намисто,
 Я б так собі, жартуючи, сказав:
 Усі світи, мабуть, з одного тіста,
 Котрого складу ще ніхто не взнав,
 Хоч до гіпотез дивні є артисти,
 Котрим то Аристотель, то Платон
 Свій давній позичають камертон.

М.Рильський

Завдання 11. У поданих реченнях знайдіть старослов'янські. З'ясуйте їх семантичні, фонетичні та словотвірні ознаки.

Отче наш, Тарасе всемогучий,
 Що створив нас генієм своїм,
 На моїй землі, як правда, сущий,
 Б'ющий у неправду, наче грім.
 Ти, як небо, став широкоплечо
 Над літами, що упали в грузь;
 Віку двадцять першого предтечо,
 Я до тебе одного молюсь.

Д.Павличко

Отут жили древляни і древляни.
 Віки минули, як єдиний схлип.
 Медове сонце вигріли дуплянки
 У жовтих лапах сутозлотих лип.

Л.Костенко

Практичне заняття № 5

Тема. Стилiстично забарвлена лексика

Мета: з'ясувати особливості стилістичної диференціації лексики української мови; перевірити розуміння студентами особливостей вживання української лексики в межах кожного стилю; розвивати творчість, культуру мовлення студентів.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. –К.,1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Поняття функціонального стилю, особливості функціональних стилів сучасної української літературної мови.
2. Міжстильова лексика.
3. Лексика усного і писемного мовлення.
4. Термінологічна лексика.
5. Емоційно забарвлена (експресивна) лексика.

Хід роботи

Завдання 1. *Вкажіть речення, у якому вжито просторічну лексику.*

1. Утрат нам не уникнути в житті, буває серце тугою повите, - та ми живемо в дружньому гурті, і нас, мовляв, водою не розлити!
2. Опівночі айстри в саду розцвіли, умились сльозою, вінки одягли.
3. Еге, нічого я не хочу, тільки не пасталакай лишнього, не забивай мені баки в такий празничний день.
4. Оточений вартою, летів на вороному коні Хмельницький, тримаючи у витягнутій руці шаблю.
5. Навіть як зорі вмирають у ніч горобину, племінь душі осяває чертоги небес.

Завдання 2. *Вкажіть речення, у якому вжито експресивну лексику. Відповідь аргументуйте.*

1. Уже третій тиждень віяв суховій.
2. Овочі - важливий регулятор процесу травлення.

3. З якого ти саду, чудова роже? Тебе й морозище зв'ялити не може!
4. Ми житами і садами вкрили землю молоду.
5. Я був не я. Лиш мрія, сон.

Завдання 3. У якому ряду всі слова є термінами? Поясніть їх лексичне значення.

1. Полотно, художник, фарби, мрія, система.
2. Кріпак, гетьман, вітрила, сокіл, острів.
3. Лексика, омонімія, префікс, етнос, стенокардія.
4. Аташе, карта, фразеологія, парадигма, таксі.
5. Репутація, цибуля, винахід, явір, дитинство.

Завдання 4. Розподіліть слова у три колонки: науково-термінологічна лексика, суспільно-політична, професійна лексика. Чи може частина слів належати до різних груп? Чи можна вважати поділ лексики з погляду стилістичного значною мірою умовним?

Азот, натрій, ідея, класовий, вуглець, сівба, решта, косовиця, альтернативний, кандидат, обмолот, боронування, симфонія, арія, міщанин, опера, аналіз, дослідження, тотожність, чисельник, ділення, суцвіття, логарифм, любисток, барвінок, козак, конвалія.

Завдання 5. Знайдіть емоційно забарвлену, експресивну лексику. Поясніть стилістичну роль просторічної лексики, вульгаризмів.

1. Як мені даровано багато, Скільки в мене щастя, чорт візьми! - На землі сміятись і страждати, Жити і любити поміж людьми. 2. Вкраїнонько! Гуде твоє багаття, Убогість корчиться і дотліває в нім. Кричиш мені ти в мозок, мов прокляття, І зайдам, і запродавцям твоїм. 3. А правда лиш одна - вона колюча, Гірка й жорстока. І завжди в біді. Тож мужнім будь - оборони її, Карай себе і серце рви на частки, Збивай коліна в кров, Упавши - встань, І знов іди, і знов шукай її. 4. Брати мої, що впали у двобою, Коли війни котилася гроза, Літа стоять над вами із журбою, Пливе у вічність матерів сльоза. 5. Єсть ім'я жіноче, м'яке і ясне; В йому і любов, і журба, і надія; Воно як зітхання бринить весняне: Марія. 6. Нам горе люте миром перебути, Нам поховати зло в бетон і бронь. І - не забути! - доки світ і люди, Синів землі, що відвели вогонь.

Завдання 6. З'ясуйте стилістичну природу повторень (тавтологій) спільнокоренових слів: де вони виправдані, а де — ні. Відредагуйте, де потрібно, і запишіть.

1. Тут сосни соснові, берези березові, і люди людяні тут. 2. Луна луни туди не долітає. 3. Тож веселімося, людоньки, на людях. Хай меле млин свою одвічну дерть. 4. На ціле поле в полі цвів ромен. 5. Твоя зоря, задумлива і строга, зорить подовгу уночі й мені. 6. Багато йшло людей на заробітки в Таврію, щоб заробити грошей.

Мрія, про яку мріяв Микола Джеря, так і не здійснилася до кінця його життя.

Характерною рисою характеру Наталки є її наполегливість. 9. Хитрий виборний все хитрує, усім намагається догодити. 10.1. Франко зображує в повісті образи змучених робітників.

Завдання 7. *Спишіть вірш, підкресліть елементи наукового стилю, які введені до художньо-поетичного тексту.*

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

... А поспитай звичайного займенника,
за кого він у мові? За іменника!
(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник.)
Прислівник звик, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.
Сполучник каже: скромну роль я маю,
але слова я в мові сполучаю.
І частка мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.
І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.
А вигук може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!
Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх - красиві, поетичні!..
Д. Білоус

Практичне заняття № 6

Тема. Лексика обмеженої сфери вживання

Мета: з'ясувати особливості вживання соціальних та територіальних діалектизмів в українській мові; перевірити знання студентами ознак лексики обмеженого вживання та особливості її використання; розвивати творчість, культуру мовлення студентів.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.

5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Загальнонародна лексика.
2. Територіальні діалектизми:
 - лексичні діалектизми,
 - етнографічні діалектизми,
 - семантичні діалектизми,
 - словотвірні діалектизми.
3. Соціальні діалектизми:
 - професіоналізми,
 - жаргонізми,
 - арготизми.
4. Застарілі слова і неологізми.

Хід роботи

Завдання 1. До названих груп запишіть загальноновживані слова.

1. Назви тварин. 2. Назви людей. 3. Назви речей. 4. Назви почуттів, стану людини. 5. Назви кольорів.

Завдання 2. З наведеного тексту випишіть діалектизми, поясніть їх значення.

Чорні ворони вкрили тоді Буковину. І не зеленою уже була вона, а червоною. Од крові людської почервоніла. Бо турки і татари посікли народ, вогнем спалили його оселі. Котрі люди уціліли, у гори відступили. А там, у темних і дрімучих лісах, село заснували.

...І загули турки, що в горах є гуцульське царство-государство. І рушили шукати його.

Цілий ботей турків вийшов на зруб-кичеру. Там постояли, а відтак пустилися на худібку, яку випасав Івасик і Маринка.

– Івасику, любий! Біжи хутко в село і дай знати, – сказала Маринка. – А я, мо, забаламучу турків, поки наша фантерія до оборони ся зрехтує.

І Маринка тутки забігала по стежечках, поплюскуючи ніжками. То зупиниться на хвильку, набере повні груди гірського повітря, нап'ється водиці, то знову злітає, бо від тої водиці немов крильця виростили і страх пропадав, і летів до верхів, до хмар, до сонця, аби лиш ворога зупинити.

Івасик борзенько через чагарники, через малинники вибрався на плай, а далі блискавицею полетів до свого села, аби донести якнайпрудкіше сумне віданечко.

Заки Івасик біг, Маринка заманила турків у другий бік кучери.

– Веди, бестіє, на дорогу, – покрикували отамани-султани.

Та Маринка їх вела туди, де най густіші зарості, де найглибші вершеди і холодні води...

«*Легенди та перекази*»

Завдання 3. *Поділіть подані слова на архаїзми та історизми. Доберіть до архаїзмів сучасні слова.*

Бранець, гусар, воутріє, городовий, вельми, перст, гряде, піїт, брань, зигзиця, сотник, тать, соцький, динарій, сардак, сап'янці, ректи, орда, фунт, узріти, аще, віче.

Завдання 4. *Перепишіть текст, підкресліть діалектизми. Поясніть їх значення.*

1. В старім парку міським устелилося по стежках листя грубою верствою. 2. Вона хотіла, щоб він відразу скинув бурнус, отряс його з снігу. 3. Вкінці втомилася і кинула рискаль від себе; змучилася добре. 4. У вертепах, серед стрімких скель, почувся відгук. 5. Я йшов за борзо. 6. Туди не заходить ні одна людська душа, лиш іноді у свята мій неньо. 7. Тепер я злізу згори в ріку, де ловлю постругів. 8. Нині верем'я таке неприязне і вогке. 9. Він дуже голосний лікар. 10. На весілля прилагодила все файно. (За О. Кобилянською)

Завдання 5. *Перепишіть текст, підкресліть професіоналізми, дайте їх тлумачення.*

Бджолині осідла називали бортями, тобто ті, що знаходилися у бору – сосновому лісі, а людей, що займалися цим промислом, – бортниками. Вислідивши гніздо, наш далекий предок, дочекавшись, коли закінчиться взяток, видобував солодкий продукт, знищуючи при цьому не тільки комах, а нерідко й саме дупло...

Практичне заняття № 7

Тема: Фразеологічні одиниці, їх типи та роль у мові.

Мета: визначити місце і роль фразеології у системі лінгвістичних наук, з'ясувати поняття фразеологічної одиниці, їх класифікацію; перевірити вміння студентів на практиці визначати типи фразеологічних одиниць, виділяти їх у мовленнєвому потоці; виховувати любов до рідної мови, повагу до національних традицій.

Література:

1. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Плющ М.Л., Леута О.Г., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ. – К.: Вища школа, 1995.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970.

Питання для контролю знань:

1. Фразеологія як лінгвістична дисципліна.
2. Поняття фразеологічної одиниці, їх класифікація.
3. Будова фразеологізмів.
4. Лексичний склад фразеологізмів.
5. Багатозначність, синонімія і антонімія серед фразеологізмів.
6. Походження фразеологізмів української мови.

Хід роботи

Завдання 1. *Поясніть значення фразеологізмів.*

Тепле місце, кров з молоком, глек розбити, накрити мокрим рядном, піймати облизня, комар носа не підточить, давати відкоша, не бачити смаленого вовка, відкрити Америку, наплести сім мішків гречаної вовни, як горох при дорозі, вилами по воді писано, носити воду решетом, як собака на сні, підсунути свиню, умивати руки, бісики пускати, тримати камінь за пазухою, брати у шори, збити з пантелику, дати кучми, де козам роги правлять, блекоти об'ївся, у Сірка очей позичати, хвостом крутити, прокрустове ложе, товкти воду в ступі.

Завдання 2. *Визначте тип фразеологізмів з погляду співвідношення між значенням окремих компонентів.*

Дати гарбуза, пошитися в дурні, ні пари з уст, звільнитися з роботи, розв'язати справу, бити байдики, скакати в гречку, п'ятами накивати, ні світ ні зоря, у чорта на болоті, взяти участь, покласти край, піймати облизня, тримати камінь за пазухою, страх бере, підбивати клинці, собаку з'їсти, молоти язиком, теревені правити, узяти верх, ласкаво просимо, сісти в калошу, танцювати під чиюсь дудку.

Завдання 3. *Доберіть до фразеологізмів синонімічні їм.*

Сидіти склавши руки; співати дифірамби; яка щепка, така яблуня; доливати олії до вогню; добра, як з курки молока, а з верби петрушки; накивати п'ятами; підбивати клинці, тримати язик за зубами.

Завдання 4. *Підібрати до поданих фразеологізмів антонімічні їм.*

Вбити собі в голову, хоч греблю гати, плисти за течією, власними очима, в один голос, пізня птаха, не має лою в голові, вітер в голові, набитий гаманець, бити байдики.

Завдання 5. *Перепишіть речення, підкресліть фразеологізми.*

1. Обух, видно, цю подяку прийняв за чисту монету. 2. Дмитро ламав голову над іншим. 3. Цими словами вона зачепила Дмитра за живе. 4. У мене обірвалося серце – не вчитися нам цього року. 5. По Миколчиній спині сипнуло морозом: ішов уранці на базар - ліжка не було. 6. Ходім додому, там мати місця собі не знайде. 7. Хлопців як вітром здуло. Вони повмощувались на задньому сидінні. 8. Хоч і пізня осінь, а надворі теплінь. Таку пору здавна

в народі називають бабиним літом. 9. Двір наче вимело мітлою. Тихо й пусто.
10. Ляля слухала, затамувавши подих.

Завдання 6. *Замість поданих слів і словосполучень запишіть фразеологізми.*

Швидко втекти - говорити попусту - соромитися - старанно працювати

- ніякий не товариш - вразливе місце - красиво вдягнений - ніяковіти

- образитися - непостійний - займатися спільною справою - сміятися

- покарати - приблизно - пізно -

Завдання 7. *Доберіть до російських фразем українські відповідники, поясніть їх значення.*

Между молотом и наковальней, втирать очки, из огня да в полымя, убить время, принять во внимание, очертя голову, через пень колоду, в два счета, за тридевять земель, пятое колесо в телеге, гол как сокол, кормить завтраками, кромешная тьма, дать стрекача, коломенская верста, попасть впросак, принимать участие, быть начеку, бить баклуши.

САМОСТІЙНІ РОБОТИ

Тема 1. Дослідження лексико-семантичної системи української мови

Питання для обговорення:

1. Поняття про лексико-семантичну систему української мови.
2. Відношення у лексико-семантичній системі, їх типи.
3. Теорія лексико-семантичного поля.

Поняття до теми:

Лексико-семантична система – один з ярусів мовної структури, що складається із слів та їхніх значень.

Внутрішньослівні відношення – це відношення між значеннями багатозначного слова.

Парадигматичні відношення – це відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень, що перебувають у відношенні опозиції.

Синтагматичні відношення – це лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність.

Асоціативно-дериваційні відношення – це відношення слів по лінії словотворення, смислових асоціацій і фонетичних зближень.

Лексико-семантичне поле – це групи слів зі спільною гіперсемою, тобто значенням єдиним для усієї групи.

Лексико-семантичні групи – складові лексико-семантичного поля.

Література:

1. Кочерган М.П. Про системність у лексиці та семантиці//УМЛШ,1976, № 4.
2. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Х., 1977.
3. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К., 1988.
4. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. М., 1968.
5. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. М, 1973.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає системність лексики?
2. У чому виявляються системні зв'язки слів у мові?
3. Чи властиві внутрішньослівні відношення для однозначних слів?
4. Які структурні типи полісемії вам відомі?
5. Які групи слів пов'язані парадигматичними відношеннями?
6. Як виявляються синтагматичні зв'язки слів?

Завдання

Виділіть у тексті слова, які демонструють наявність системних зв'язків у лексиці; укажіть їх.

Друзі першими зійшли на розпечену набережну. Угледівши концесіонерів, з юрби зустрічальників і просто цікавих винирнув громадянин у чесучевому костюмі і швидко попрямував до виходу з території порту. Але було вже пізно. Мисливське око великого комбінатора швидко впізнало чесучевого громадянина.

– Заждіть, Вороб'янінов! – крикнув Остап.

І він кинувся вперед так швидко, що наздогнав чесучевого мужчину за десять кроків від виходу. Остап в одну мить повернувся з сотнею карбованців.

– Не дає більше. А втім, я не наполягав, а то йому ні на що буде повернутися додому.

І справді, Кислярський тої ж миті втік автомобілем до Севастополя, а звідти третім класом додому, до Старгорода.

Цілий день концесіонери провели в готелі, сидячи голими на підлозі і щохвилини бігаючи у ванну під душ. Але вода лилася тепла, як поганий чай. Від спеки не було порятунку. Здавалось, Ялта от-от розтане і потече в море.

(І.Льф, Є.Петров)

Тема 2. Семантична структура слова

Питання для обговорення:

1. Слово і поняття. Лексичне значення слова.
2. Поняття про семантичну структуру слова.
3. Структура лексичного значення слова.

Рекомендована література

1. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Х., 1977.
2. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К., 1988.
3. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. М., 1968.
4. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. М, 1973.

Питання для самоперевірки

1. Що позначає термін „поняття”?
2. Який зв'язок встановлюється між поняттям і словом?
3. Які слова не позначають поняття?
4. Що називається лексичним значенням слова?
5. Який розділ науки про мову вивчає лексичне значення слова?
6. Які слова виконують номінативну функцію? У чому вона полягає?
7. Які слова позбавлені номінативної функції?

8. Що позначають терміни „полісемія” і „моносемія”?
9. Назвіть основні аспекти лексичного значення слова.
10. З яких під аспектів складається власне семантичний аспект лексичного значення? У чому їх сутність?
11. Що виражає прагматичний аспект лексичного значення слова?
12. Чим визначається синтактичний аспект слова?

Тема 3. Шляхи виникнення омонімів в українській мові. Евфемізми й перифрази

Питання для обговорення:

1. Основні шляхи виникнення омонімів.
2. Омонімія і полісемія.
3. Сутність поняття „евфемізм”.
4. Джерела виникнення евфемізмів.
5. Способи творення евфемізмів.
6. Метафоричний і метонімічний характер перифраз.
7. Перифрази і синоніми.

Рекомендована література

1. Муқан Г.М. Багатозначність і омонімія// УМЛШ, 1970, № 8.
2. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Х., 1977.
3. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. Х., 1990.
4. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови. Х., 1983.
5. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові// УМЛШ, 1984, № 4.

Питання для самоперевірки

1. Які шляхи виникнення омонімів в українській мові вам відомі?
2. Які є критерії розмежування омонімії і полісемії?
3. Що таке евфемізм?
4. Назвіть функції евфемізмів.
5. Які способи творення евфемізмів вам відомі?
6. Назвіть джерела евфемізмів.
7. Що таке перифраз?
8. Чи можна ототожнювати перифрази і синоніми? Відповідь обґрунтуйте.

Тема 4. Питома українська лексика

Питання для обговорення:

1. Формування власне української лексики
2. Тематичні та лексико-тематичні групи власне української лексики

Рекомендована література

1. Дятчук В.В., Пустовіт Л.О. Семантична структура і функціонування української літературної мови. – К., 1983.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин - Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч.посіб. – К.: ВЦ “Академія“, 2006. – 368с. (Альма-матер).
3. Муромцева О. Тенденція розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-ті рр.)// Мовознавство: Доповіді та повідомлення на ІУ Міжнародному конгресі українців. – К., 2002.
4. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: 1992.
5. Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (Гніздовий підхід). – К., 2003 р.

Питання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “питомий жар лексики“. Які групи він охоплює.
2. До якого прошарку успадкованої лексики відносяться подані слова: земля, берца, дим, вода, вивірка, ворона, гуска, журавель, брова, лоб, мозок, череп, вдова, дівер, дім, мед, сіль, везти, просити, ярмо, стежка. Розподіліть їх за тематичними групами.
3. Чи можна вважати східнослов'янськими основою питомої української лексики?
4. Які найпоширеніші лексико-тематичні групи охоплює власне українська лексика?
5. Напишіть твір-мініатюру “Дорога до отчого дому...“, вживаючи слова власне української лексики.

Тема 5. Стилiстичне використання омонiмiв, синонiмiв, антонiмiв i паронiмiв

Питання для обговорення:

1. Функціонально-стилістична роль омонімії та близьких до неї явищ.
2. Використання омонімії при створенні різного роду каламбурів.
3. Функціонально-стилістична роль синонімії.
4. Функції лексичних синонімії: смислорозрізнявальна, стилерозрізнявальна, власне стилістична.
5. Стилiстичнi функцiї антонiмiв.
6. Слова-антоніми як основа побудови антитези.
7. Оксиморон.
8. Явище паронімії.
9. Стилiстичнi функцiї слiв-паронiмiв.

Рекомендована література

1. СУЛМ. Лексика і фразеологія. К., 1973.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. М., 1974.
3. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. К., 1997.
4. Муқан Г.М. Багатозначність і омонімія// УМЛШ, 1970, № 8.
5. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Х., 1977.
6. Кристенко А.П. Паронімія в українській мові// Мовознавство, 1969, № 1.
7. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Х., 1977.
8. Павлович Н.В. Семантика оксюморона // Лінгвістика і поезика. М, 1979.
9. Бобух Н.М. Оксиморон у мові художньої літератури // Культура слова, 1988, вип. 35.

Тема 6. Інтернаціоналізми в складі української лексики. Варваризми й екзотизми

Питання для обговорення:

1. Поняття про інтернаціоналізми.
2. Екзотизми.
3. Поняття про варваризми. Специфіка використання варваризмів.

Рекомендована література

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Х., 1972.
2. СУЛМ. Лексика і фразеологія. К., 1973.
3. „Українська мова”. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
4. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. К., 1997.

Питання для самоперевірки

1. Чим пояснюється поповнення української лексики іншомовними словами?
2. Які причини появи інтернаціоналізмів у складі української лексики?
3. Чи мають екзотизми українські синоніми?
4. З якою метою використовуються екзотизми у художніх та публіцистичних текстах?
5. Чи можна сказати, що вживання екзотизмів викликане необхідністю? Чому? А вживання варваризмів?
6. У чому полягають стилістичні функції екзотизмів та варваризмів?

Тема 7. Джерела української фразеології

Питання для обговорення:

1. Поняття про основні шляхи розвитку фразеології.
2. Джерела виникнення фразеологізмів.
3. Роль функціональних стилів і стилів художньої літератури в розвитку фразеології.
4. Функціонально-стилістична роль фразеологізмів.

Рекомендована література

1. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1965.
3. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х., 1977.
4. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
5. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440с.

Завдання

Доберіть до поданих фразеологізмів синоніми, поясніть їх значення.

- ✓ Замилювати очі; собака на сіні; вискочити, як Пилип з конопель; позичити очей у Сірка; накрити мокрим рядном; держати хвіст бубликом;
- ✓ Держати порох сухим; насипати на хвіст солі; хоч око виколи; піймати облизня; пекти раків; дихати вогнем.

ЗРАЗОК ЗАВДАНЬ ДЛЯ МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВОГО КОНТРОЛЮ

Модуль 1. Варіант 1

I. Лексичне значення слова, його структура.

II. Визначити вид переносного вживання слів, обґрунтувати свою думку.

Спортсмен узяв золото; залізні нерви; чайник закипів; купа неприємностей; сто голів худоби.

III. Підтвердьте чи спростуйте судження.

1. Історична лексикологія дає описання динаміки словникового складу чи статичний опис зрізу історичного стану мови.
2. Самостійність слова виявляється як довільність зв'язку звучання із значенням.
3. Фразеологія вивчає наукові основи створення словників різного типу.
4. Лексичне значення слова і поняття не можуть ототожнюватися.
5. Власне семантичний аспект лексичного значення – це відображення позначуваної словом сутності.
6. Усі слова співвідносяться з поняттям.
7. Здатність слова одночасно, синхронічно виступати з різними значеннями називається полісемією.
8. Суть метафори полягає в перейменуванні за безпосередньою близькістю, за тісним внутрішнім і зовнішнім зв'язком предметів, явищ.
9. Синоніми – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні, цілком самостійні за своїм значенням.
10. Омоформи – це слова однієї частини мови, однакові в усіх своїх граматичних формах.
11. Омографи – різні за значенням слова, що мають однакове графічне зображення, написання, але вимовляються по-різному.
12. Семантичні синоніми розрізняються значеннєвими відтінками та емоційно-експресивним забарвленням.
13. Абсолютні синоніми – синоніми, повністю рівнозначні загалом тотожні за вживанням.
14. Перифраза – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій, замість прямої їх назви.
15. Заперечення одного з градуальних антонімів не є ствердженням другого.

Модуль 2. Варіант 1

I. Дати визначення поняття „фразеологізм”. Семантична класифікація фразеологізмів (відповідь проілюструвати прикладами).

II. Визначити вид застарілих слів. З трьома історизмами скласти речення.

Жупан, кріпак, буй /нерозумний/, піт /поет/, уста, вия /шия/, Юлій Цезар, дружина /військо князя/.

III. Підтвердіть чи спростуйте такі судження:

1. Суфікси –инг, -інг характерні для слів французького походження.
2. Неповноголосні звукосполучення /ро/, /ло/, /ре/, /ле/ між приголосними є ознакою старогрецизмів.
3. Запис вимови іншомовного слова називається транслітерацією.
4. Звукосполучення /дж/ характерне для слів французького походження.
5. Активна лексика мови взагалі – це те саме, що активний лексичний запас окремих носіїв цієї мови.
6. До застарілих слів належать лише ті слова, які вийшли з ужитку тому, що зникли ті предмети й поняття, які називалися цими словами.
7. Повернення історизмів до активного словникового складу не можливе.
8. Слова з відтінком згрубілості у значенні не належать до складу лексики загальнонародного вживання.
9. Словотворчі діалектизми мають спільну кореневу морфему з загальноновживаними словами.
10. Професіоналізми часто виступають неофіційними синонімами до термінів.
11. Лексика обмеженого соціального вживання поділяється на дві групи: жаргонізми та арготизми.
12. Жаргон – це один з різновидів територіальних діалектів.
13. Жаргонізми можуть утворюватися шляхом метафоризації загальноновживаних слів.
14. Арготизми стоять поза межами літературного вжитку.
15. Фразеологічні сполучення та фразеологічні вирази – семантично неподільні фразеологічні одиниці.

ЗРАЗОК ЛЕКСИЧНОГО РОЗБОРУ

Мета цього виду розбору – з'ясувати лексичне значення слова, визначити склад лексики сучасної української літературної мови з погляду походження та її використання.

Оскільки більшість слів має не одне, а кілька значень, багатом лексичним одиницям властива омонімістичність, то матеріал для аналізу необхідно представити в контексті – у складі речення чи принаймі словосполучення.

План лексичного розбору слова

1. Охарактеризувати лексичне значення слова в даному контексті.
2. Визначити, воно однозначне чи багатозначне
3. Якщо слово багатозначне, назвати інші його значення, вказати, прямому чи переносному значенні воно вжите.
4. якщо значення слова переносне, то визначити вид перенесення:
 - 1) метафора (подібність за кольором, за розміром, формою, функцією, місцем знаходження, одночасно за формою і функцією);
 - 2) метонімія:
 - назва певного матеріалу переноситься на ту річ, яку виготовлено з нього;
 - прізвище автора вживається замість назви твору;
 - назва предмета використовується замість назви того, що в ньому міститься;
 - назва країни, міста, вулиці вживається замість назви їх жителів;
 - назва знаряддя вживається замість назви дій;
 - 3) синекдоха; дібрати словосполучення із даним словом.
5. Дібрати до слова синоніми.
6. Перевірити, чи можливі лексичні або контекстуальні антоніми до аналізованого слова
7. Змінити слово за всіма можливими ознаками (рід, число, особа, вид тощо) і відшукати омонімічні йому слова, визначивши вид омонімів:
 - повні
 - неповні (омофони, омограми).
8. Назвати паронімі (якщо є).
9. Встановити походження слова (якщо можливо).
 1. Належить до корінної української лексики:
 - індоевропейське;
 - спільнослов'янське (праслов'янське);
 - власне українське.
 2. Іншомовне (з якої мови запозичене).
10. Визначити належність до активного чи пасивного словника (звичайні слова, неологізми – загальномовні, індивідуальні, архаїзми, історизми).

Лексико-стилістичний розбір

11. Стилістична характеристика слова:

- загальноновживане;
- специфічно-побутове;
- суспільно-політичне;
- виробничо-професійне;
- офіційно-ділове;
- науково-термінологічне;
- емоційно забарвлене;
- просторічне;
- діалектизм;
- жаргонізм;

12. Проведення стилістичного експерименту.

Лексико - фразеологічний розбір

13. Якщо аналізоване слово входить до фразеологізму, то вказати і тип фразеологізму.

Зразок лексичного розбору

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угрі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірій безвісті нудьга, пливе безнадія і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться. (М. Коцюбинський).

Дієслово *плачуть* означає лити сльози з болю, з горя, із зворушенням. Слово багатозначне. У даному реченні вжите в переносному, образному значення. Метафора (перенесення ознаки за функцією). Сполучається з словами *дерева*, *стріхи*. Синоніми до слова: (голосно) ридати; (протяжно, приголошуючи) голосити, заводити, тужити; (різко, неприємно) розмовне ревіти; (рідше) рюмсати, рюмати; (тихо, здавленим плачем) хлипати; (про дитину - ще) пхикати, вмиватися сльозами. Антоніми – *сміятися* (видавати сміх від веселощів, з радості, з нервового збудження), лексичний. Якщо дієслово *плачуть* поставити в інфінітиві – *плакати*, то до нього можна підібрати неповний омонім *плакати*, що виступає іменником у називному відмінку множини.

За походженням слово праслав'янське, належить до активного словника, загальноновживане.

Зразок лексико-фразеологічного розбору

Слово *плачуть* синонімічне до фразеологічного сполучення *вмивається сльозами*. Воно входить до таких ідіомастичних словосполучень:

палиця плаче (за ким?) – хто-небудь заслуговує покарання, когось треба побити;

плакали грошки (чиї?) – гроші пропали в когось, хтось даремно витратився або не одержав грошей;

тюрма плаче (за ким?) – кого-небудь слід віддати до суду, посадити в тюрму;

хоч(сядь та й) плач, хоч (ти) плач –уживається для вираження безпорадності, досади в безвихідному становищі.

Зразок лексико-стилістичного розбору

Стилістичний експеримент: доцільність вибору слова *плачуть* перевіряємо способом підстановки синонімів – ридають (дерева, стріхи); ревуть, рюмсають, хлипають (дерева, стріхи); голосять, заводять, тужать (дерева, стріхи). Стає зрозумілим, що всі вони не зовсім відповідають мовній ситуації і тому письменник надав перевагу слову «плачуть» та фразеологізму «вмивалася слізьми».

ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ ІНДЗ

ВСТУП

Метою дослідження є встановлення лексичних зв'язків слів у художньому тексті, особливості їхнього вживання, місця і значення у творенні художнього образу.

Лексичний аналіз тексту допомагає закріпити набуті знання, зорієнтувати на особливості вживання лексем, визначити їх природу у тексті, досліджуючи слово з різних сторін.

Для досягнення зазначеної мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. Дати загальну характеристику тексту
2. Визначити однозначність чи багатозначність слова у тексті
3. Визначити у прямому чи переносному значенні воно вжито
4. Визначити тип полісемії, якщо це можливо
5. Дібрати антоніми, синоніми та омоніми, якщо це можливо
6. визначити походження слова і належність його до активного чи пасивного словника.

Характеристика тексту

Даний текст – це уривок з роману Павла Загребельного “Роксолана”. Розділ, який я розглядала має назву “Острів”. “Роксолана” – це роман історико-психологічний. Головна героїня твору – українська дівчина, яка змогла відстояти свою людську і жіночу гідність. У творі оживає реальна Роксолана, а не багатовікова легенда про її долю. Цей твір Павла Загребельного характеризується моральним пафосом, полемічністю проблеми. У романі автор використовує багато епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол аби точно передати портрети головних героїв, відтворити їхній внутрішній світ, почуття та переживання. “Роксолана“ буквально наповнена стилістично забарвленими словами, які надають твору певної емоційної забарвленості та глибокої образності.

Схема лексикологічного аналізу слова

Лексичне значення слова у контексті	Однозначне/ багатозначне	Пряме/ переносне значення	Види полісемії	Синоніми	Антоніми	Омоніми	Походження	Активний / Пасивний словник
Синій <i>холод</i> – низька температура навколишнього середовища	однозначне	пряме	метафора	Холоднеча сту'жа <i>розм.</i> , дюдя <i>дит.</i> , студенець	Спека	–		Активний
Посипались блискучі сонця – цілий зоряний <i>дощ</i>	–	пряме	метафора	Дошовиця- <i>розм.</i> , Хляпавка – <i>діал.</i> , Злива, хлющ, Ливень – <i>розм.</i>	–	–	–	Активний
<i>Билося</i> серце – про серце, кровоносні судини – ритмічно скорочувалися	Багато - значне	переносне	метафора	Бии – <i>розм.</i> , Пульсувати, Стукати, Стукотати, Стугоніти – <i>підсил.</i> , Гупати	–	–	–	Активний

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ДЖЕРЕЛ

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютні синоніми – слова, у яких структура значення має тотожний набір сем.

Активна лексика – загальнонародні слова або широковживані терміни, у яких відсутні ознаки застарілості або новизни і які вільно функціонують у різних сферах суспільного життя.

Активний (лат. *activus* – діяльний) словник – запас слів, які мовець найповніше розуміє і найчастіше використовує в своєму усному й писемному мовленні.

Алегорія (грец. *allegoria* – іносказання) – спосіб художньо-стилістичного зображення, який має в своїй основі приховування конкретної особи (осіб), явищ, предметів під певними конкретними художніми образами: осел – тупа впертість.

Алітерація (лат. *ad* – до, *при* і *littera* – літера) – поетично-стилістичний прийом добору слів, який полягає в повторенні однотипних за певною ознакою приголосних звуків – в одному чи кількох рядках – з метою посилення, підвищення інтонаційної виразності вірша, а на цій основі і його емоційності, значенневої важливості.

Ампліфікація (лат. *amplificatio* – збільшення, розширення) – стилістичний прийом, який полягає в зумислому нагромадженні, нанизуванні однотипних мовних засобів (синонімів, епітетів, порівнянь, антонімів тощо) для підсилення характеристики когось або чогось, доповнення, збагачення висловлюваного.

Анафора (грец. *anaphora* – піднесення), або єдино початок, – стилістичний прийом, створюваний рефреном, який полягає в повторенні тих самих звуків, слів (інколи й речень) на початку двох або кількох суміжних рядків.

Антитеза (грец. *antithesis* – протиставлення) – мовний зворот, вислів, у якому різко протиставляються думки, явища, риси характеру, поведінка особи тощо з метою посилення враження від мовленого — сказаного чи написаного.

Антоніми (грец. *anti* – проти і *опута* – ім'я) – пари слів, які семантично протилежні одне одному.

Апостроф (грец. *apostrophes* – повернений убік) – надрядковий знак у вигляді коми, яким на письмі передають роздільну вимову.

Арготизми (франц. *argot* – жаргон, первісно – жебрацтво) – ненормативні слова, сполучення слів у мовленні осіб, яких характеризує аморальна, навіть злочинна поведінка: блатний, по блату та ін.

Архаїзми (грец. *archaios* – давній) – застарілі слова, сполучення слів, морфологічні форми слів і синтаксичні конструкції, які належать до пасивної лексики, використовуються зрідка з певною стилістичною, функціонально-виражальною метою.

Асонанс (лат. *assono* – відгукуюсь) – мовно-художній повтор однієї чи кількох голосних фонем у словах, розміщених поряд або з певним віддаленням одна від одної.

Афоризм (грец. *aphorismos* – визначення, вислів) – короткий влучний, оригінальний вислів, узагальнена глибока думка, зручна для запам'ятовування: Поспішай повільно (Октавіан Август).

Варваризми (грец. *barbarismsos*, від *barbaros* – чужоземець) – іншомовні слова, які не до кінця засвоєні літературною мовою, зовнішньо певною мірою суперечать її лексико-граматичним нормам, але не мають власне української національно-мовленнєвої заміни.

Вульгаризми (лат. *vulgaris* – простий, грубий) – непристойні, лайливі слова, які з моральних причин перебувають поза нормами літературної мови. Вживаються переважно в художніх творах для надання їм побутового колориту і є ознакою низького морального рівня дійових осіб: Хулігани? Одержать по мордасах! (П. Загребельний).

Гіпербола (грец. *hyperbole* – перебільшення) – стилістичний прийом надмірного перебільшення позитивних або негативних якостей особи (осіб), предмета, дії задля художнього увиразнення їх.

Градація (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – стилістична фігура, спосіб мовлення, яким забезпечується його логічна й емоційна єдність, поступовість, і рівномірність у розгортанні подій, образність і виразність: Гак, мабуть, і в часи Бояна квітчалася пора весняна, І крапали молоді дощі, І хмари насувалися в Таращі, І яструби на обрій углибали, І дзвінко озивалися цимбали... (В. Мисик).

Гумор (лат. *humor* – волога, рідина) – стилістичний прийом комічного сприймання й відображення смішного в житті, характері людини – найчастіше в доброзичливому, жартівливому тоні.

Дитяча лексика – фонетично спрощені, експресивно забарвлені слова, якими спілкуються з дітьми раннього віку.

Діалектизми (грец. *diälektos* – наріччя, говірка) – не літературні, ненормативні мовні одиниці, використання яких надає мовленню, зокрема художньому, місцевого колориту, характеризує особу, особливо її літературно-мовленнєву зрілість: Тут же не покушаєш ані жентиці, ані будза, ані бриндзи, ані бануша (І. Франко).

Діалектна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певною територією.

Евфемізми (грец. euphemismos – гарно, добре і рhemi – говорю, кажу) – слово чи сполучення слів, вислів, які найчастіше сприймаються з позитивною чуттєвістю; милозвучні мовні одиниці. Ними за певних ситуативних умов замінюють лексеми (слова) непристойні, неввічливі, з неприємним забарвленням: говорите неправду, вигадуйте замість брешете.

Екзотизми (грец. exōtikos – чужий, іноземний) – обмежено використовувані зрозумілі іншомовні слова, які слугують стилістичним засобом створення особливого колориту: аул, бай, фазенда та ін.

Експресивні різновиди мовлення – своєрідний вияв мовлення в усіх стилях і жанрах мови. Розрізняють мовлення найбільш звичне (звичайне), урочисте, офіційне, фамільярне, інтимно-ласкаве, гумористичне, сатиричне, саркастичне.

Експресія (лат. expressio – вираження) – інтенсивна виразність, емоційність мовлення, створювана певними фонетичними, лексичними, граматичними засобами мови, які стилістично, функціонально завжди перебувають поза межами мислено-почуттєвої нейтральності.

Емотивне (емоційне) мовлення – мовлення неконтрольоване, породжуване короточасними бурхливими переживаннями людини (її люття, гнівом, жахом, відчаєм або ж раптовою великою радістю).

Емфаза (грец. emphasia – виразність) – повторення певного слова (найчастіше початкового) в реченні для його значеннєво-емоційного, отже, й стилістичного виділення, акцентування: Осінній день, осінній день, осінній... (Л. Костенко).

Енциклопедичний словник – лексикографічна праця проміжного типу, яка має ознаки і енциклопедії, і лінгвістичного словника, що виявляється в доборі реєстрових слів, особливостях укладання статей.

Енциклопедія – довідникове видання, у якому зібрані найістотніші відомості з усіх або окремих галузей знань, подані у формі доступного пояснення.

Епітет (грец. Epitheton – прикладка) – різновид метафори, образне, здебільшого прикметникове означення: чорні дні, веселі роки.

Епіфора (грец. epiroga – перенесення, повторення) – стилістичний прийом, протилежний анафорі; повторення однакових звукосполучень, слів, сполучень слів наприкінці віршованих рядків з метою посилення виразності, мелодійності висловлюваного.

Етимологічний словник – лексикографічна праця, у якій представлено походження слів однієї мови, групи або сім'ї споріднених мов.

Жаргон (франц. jargon, від галло-романського gargon – базікання) – специфічні слова чи вирази, які характерні для певного жаргону, тобто

мовлення якоїсь соціальної чи професійної групи людей. Розрізняють студентський жаргон, дитячий жаргон тощо.

Жаргонна лексика – позанормативні слова, вживання яких обмежене певним соціальним середовищем.

Загальноживана лексика – слова, що не мають конотативних сем і можуть вживатися в будь-якому функціональному стилі.

Запозичення – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила.

Іронія (грец. εἰροπεία – букв, удаване незнання) – прихований глум, глузування; стилістичний прийом, який полягає в невідповідності між прямо висловленим змістом і тією його прихованою сутністю, що легко вгадується.

Історизми – слова застарілі або ті, що старіють, які перейшли чи переходять до пасивної лексики через дуже обмежене використання їх у мові у зв'язку із зникненням предметів, явищ, понять, які вони позначають. Історизми використовуються переважно в художніх текстах, у яких відтворюється минавшина.

Історичний словник – лексикографічна праця, що подає історію всіх слів, які функціонували протягом певного часового проміжку, із вказівкою на виникнення нових слів та значень і на їх зникнення.

Каламбур (франц. calembour – гра слів) – дотеп, стилістичний прийом, основу якого становить використання різних значень якогось одного слова або кількох семантично різних слів, які схожі фонетично, своїм звучанням: А хай їй грець, тій Греції! (Ліна Костенко).

Калька (франц. calque – копія) – слово (зрідка сполучення слів), яке утворюється буквальною перекладом морфемних частин слова з іншої мови: укр. відмінник – з рос. отличник.

Класифікаційні ознаки фонем – ознаки, що поділяють фонем на певні групи, в межах яких є тотожними (вокальність/не-вокальність, консонантність/неконсонантність).

Кліше (франц. cliché – відбиток) – стереотипне, «готове» сполучення слів, яке використовується в певних мовленнєвих ситуаціях, контекстах. Функціонально вони досить активні (особливо в публіцистичному мовленні), в багатьох випадках не позбавлені виразності: високі договірні сторони з метою підвищення якості продукції тощо.

Койне (грец. koine dialektos – спільне наріччя) – варіант певної мови, яка сформувалась на базі кількох наріч; не зовсім нормативне утворення, засіб спілкування різномовних груп населення.

Компонентний аналіз – метод дослідження лексичної семантики, що полягає в розщепленні значення слова на семи.

Комп'ютерна лексикографія – розділ прикладної лінгвістики, який досліджує способи укладання словників програмними методами, а також способи користування електронними словниками.

Конкорданс (франц. concordance – узгодження) – різновид авторського словника, у якому зафіксовано вживання кожної словоформи в окремому творі або у всій творчості письменника і подано відповідний контекст.

Конотативне (лат. соп – разом і notare – позначати) значення слова – сукупність прагматичних сем у структурі семеми.

Конотація (лат. соп — разом і notatio – позначення) – додатковий семантико-стилістичний відтінок, який накладається на основне значення слова, надає йому експресивного, емоційного забарвлення – урочистості, фамільярності тощо.

Контекст (лат. contextus – тісний зв'язок, з'єднання) – частина тексту, в якій будь-яке слово чи речення реалізується сповна, виявляє свій комунікативний (спілкувальний) потенціал, конкретизується, індивідуалізується семантично й стилістично.

Контекстуальні синоніми – слова, що вступають у синонімічні відношення тільки в певному контексті.

Контрастивні (франц. contraste – протилежність) відношення – семантичні відношення між словами з протилежним значенням.

Крилаті вислови – сталі словесні формули, які виникли внаслідок частого повторення в писемному й усному мовленні висловлювань видатних осіб, цитат із літературних творів, що набули узагальненого змісту, назв історичних та міфологічних подій, які набули переносного значення, власних назв історичних, міфологічних і літературних героїв, що набули символічного значення.

Культура мовлення – стилістично вмотивоване користування усіма мовними одиницями, юбго тим, з чого витворилась культура мови.

Лексема (грец. lexis – слово, мовний зворот) – слово у сукупності всіх його форм і значень, яке є одиницею мови.

Лексика – словниковий склад мови, який описують у лексикографічних працях.

Лексика (грец. lexikos – словесним) української мови – вся сукупність наявних в українській мові слів – нормативних і діалектних.

Лексика архаїчна – сукупність зашарілих піім (пласпо архаїзмів та історизмів), які використовуються н сучаснім мшіі насипно, тільки з певною зображувально-стилістичною метою, переважно в наукових працях з історії і в художніх текстах.

Лексика емоційна – стилістично найбільш забарвлена, стосується почуттєвої сфери людини.

Лексика загальноживана – слова й лексичні сполучення слів, якими користується кожен, хто володіє певною мовою.

Лексика іншомовна – лексика, запозичена з інших мов, здебільшого являє собою терміни, тобто слова однозначні, тому позбавлена виразної емоційності.

Лексика книжна – сукупність слів, які характерні переважно для офіційно-ділового і більшості жанрів наукового стилю мови. Вона має своєрідну й виразну стилістичну спрямованість, зорієнтованість.

Лексика офіційно-ділова – лексика офіційно-ділових документів. Стилiстичні функції цієї групи лексики обмежені.

Лексика пасивна – сукупність рідко вживаних слів і сполучень слів – термінів і застарілих слів (архаїзмів), деяких інших шарів лексики (професіоналізмів, тощо).

Лексика професійно-виробнича – назви виробничих процесів, матеріалів, знарядь праці та ін.

Лексика розмовна – лексика щоденного побутового використання, характерна переважно для розмовно-побутового стилю мови і мовлення.

Лексика термінологічна – сукупність наукових, науково-технічних тощо термінів, які стилістично найбільш нейтральні і з виразною стилістичною метою використовуються тільки епізодично.

Лексика фамільярна – слова, які використовуються в мовленні безцеремонно, без дотримання етичних норм, усталених позитивних якостей мислення, свідомості.

Лексикографія – розділ мовознавства, що займається укладанням, дослідженням словників і розробленням їх теоретичних засад.

Лексикологія (грец. *lexikos* – словниковий і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає семантичну структуру слова, системні відношення між словами, їх стилістичну диференціацію, а також словниковий склад мови.

Лексико-семантична група – автономна в межах лексико-семантичного поля сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою меншого ступеня узагальнення, ніж польова гіперсема.

Лексико-семантичне поле – відносно автономна сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою.

Лексико-семантичні групи слів – такі групи повнозначних слів, кожна з яких своєрідна лексично, семантично і за виконуваними стилістичними функціями.

Лексична стилістика – вчення про функції, зумовлені семантикою слів; комплекс знань про стилістичне використання повнозначних і неповнозначних слів і вигуків.

Лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який відображає через поняття реалію дійсності і закріплений за певною звуковою формою.

Лексичний словник – одномовний синхронічний словник, у якому подано характеристики мовної одиниці лексико-семантичного рівня, тобто слова.

Літота (грец. *litotes* – простота) – один із засобів увиразнення мовлення, який полягає в применшенні якої-небудь ознаки предмета.

Макроструктура словника – структура, що визначається зовнішніми зв'язками лексикографічної продукції у суспільстві і внутрішніми зв'язками між різними типами словників.

Марковані (франц. *marquer* – відмічати) слова – слова, які вживаються переважно в одному чи двох стилях мови, тобто функціонально обмежені, напр.: річечка, річенька (значення зменшеності, голубливості), річище (значення згрубілості, зневажливості). Особливо типові для художнього й розмовно-побутового стилів мовлення.

Медіоструктура словника – структура, яка виявляється у взаємовідношеннях між словниковими статтями у словнику.

Менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що виявляються в культурі, мові, поведінці тощо.

Металексикографія – розділ лексикографії, що займається її методологічними і теоретичними питаннями.

Метафора (грец. *metaphora* – перенесення) – семантичний процес, який полягає в тому, що форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші за подібністю.

Метонімія (грец. *metonymia* – перейменування) – лексико-семантичне перенесення назви з однієї групи осіб, предметів, явищ на іншу, яке перебуває з ним у певному зв'язку: читати Франка замість читати твори Франка.

Мікроструктура словника – структура словникової статті, яка охоплює засади побудови словникової статті, форми та способи розкриття семантики у словниковій статті, ієрархію значень слів тощо.

Мова – особлива специфічна система знаків, з допомогою яких люди спілкуються, обмінюючись з іншими своїми думками й почуваннями.

Мовлення імпровізоване (лат. *improvisus* – несподіваний, непередбачений) – мовлення, тематично й стилістично зорієнтоване, але попередньо не підготовлене (наприклад, виступи на зборах тощо), породжене конкретністю мовленнєвої ситуації.

Мовні одиниці – різнотипні елементи мови, кожен з яких представлений певною мовною матерією і виконує тільки йому властиву стилістичну функцію.

Народна етимологія (грец. *etymologia*, від *etymon* – Істина і *logos* – слово, вчення) – виразно стилістичний інструмент, який пов'язане

Неологізми (грец. *neos* – новий і *logos* – слово, вчення) – нові слова, які з'являються в мові для того, щоб позначити, назвати нові поняття, явища, процеси.

Образність мовлення – спосіб передавання певних понять через художні образи, якими відтворюється не зовсім звичне бачення, сприймання людиною навколишнього світу і себе самої в ньому.

Оказіоналізми (лат. *occasionalis* – випадковий) – нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують тільки в певних контекстах.

Оксюморон (грец. *oxymoron* – дотепно-безглузде) – стилістично незвичне поєднання семантично протилежних чи віддалених слів, якими створюється і виражається нове контрастне поняття, уявлення: гірка радість, дзвінка тиша, красномовне мовчання.

Омографи (грец. *homos* – однаковий і *graphō* – пишу) – слова з різною семантикою, які розрізняються лише наголосом.

Омоніми (грец. *homos* – однаковий і *onyma* – ім'я) – слова, які мають різне лексичне значення, але однакове написання і звучання.

Омофони (грец. *omorphones* – однозвучний, від *homos* – однаковий і *phone* – звук) – слова, які утворені з однакових фонем, але відрізняються семантично і написанням.

Ономастика (грец. *onomastike* – мистецтво давати імена) – розділ лексикології, що вивчає будову, системну організацію, походження, функціонування і розвиток власних назв.

Ораторське (лат. *orator*, від *oro* – говорю) мистецтво мовлення – висока стилістична майстерність, досконалість виголошуваних промов, використання задля цього лексичних, граматичних (особливо синтаксичних), інтонаційних, жестикуляційних, мімічних, пантомімічних мовних засобів, які одночасно поєднують у собі і глибоку логіку, і таку ж почуттєвість, емоційність висловлювання.

Парафраза, парафразис (грец. *paraphrasi* – описовий зворот) – троп, стилістична фігура переказування своїми словами чужих думок, текстів: торець «Кобзаря» (замість Г. Шончмі).

Пароніми (грец. *para* – біля і *onoma* – ім'я, назва) – однокореневі слова, які належать до тієї самої частини мови, мають різне або частково інше лексичне значення, однак близькі між собою фонетично, різняться афіксом (афіксами) чи окремими звуками або тільки одним звуком (фонемою).

Парономазія (грец. *para* – біля і *onomazō* – називаю) – випадкова співзвучність різнокореневих слів.

Пасивна лексика – маловживані, але зрозумілі мовцям слова, у яких наявні ознаки застарілості або новизни і які обмежено функціонують у повсякденному спілкуванні.

Переносне значення слова – вторинне, похідне від прямого значення, що виникає внаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші і залежить від зв'язку з іншими словами (контексту).

Повтор, повторення – стилістична фігура, яка полягає в повторенні того ж самого слова з метою виділення якого-небудь явища, ознаки. У поетичному мовленні це рефрен.

Полісемія (грец. *poli* – багато і *sema* – знак, значення) слів – наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох, кількох чи багатьох значень.

Прескриптивний словник – лексикографічна праця, що подає кодифіковану норму формальних, семантичних та функціональних характеристик слів літературної мови.

Приказка – стійкий вислів, оформлений як частина судження, що образно розкриває певне явище через його емоційно-експресивну оцінку.

Прислів'я – стійкий вислів, що має форму самостійного судження, інтонаційно і граматично оформленого як речення, в якому зафіксовано практичний досвід народу.

Просторічна лексика – некодифіковані слова, характерні для мовлення малокультурних і малограмотних людей.

Просторіччя – сукупність лексем, які не входять до складу літературної мови, але в багатьох випадках близькі до літературно-мовленнєвої нормативності. Використання їх не обмежене певною територією: квартал (зам. квартал).

Професіоналізми (лат. *professio* (*professionis*) – офіційно визнане заняття, спеціальність) – слова або вислови, притаманні мовленню певної професійної групи осіб.

Пряме значення слова – первинне у часовому розумінні, вихідне значення, що становить сутність реального змісту слова, зрозумілого поза зв'язками з іншими словами.

Розмовна лексика – слова, які функціонують в живому розмовному мовленні і характеризуються наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, пестливості, розмірно-оцінності, лайливості, вульгарності тощо.

Розмовна мова – вияв всенародної літературної мови в її розмовно-побутовому стилі мовлення.

Сема (грец. soma – знак) – найменша раціональна семантична одиниця, яка не пов'язана з планом вираження у структурі знака і виявляється у порівнянні зі значеннями інших співвідносних з ним знаків.

Семантизація – поява нових семем у структурі лексеми або сем у структурі семеми внаслідок семантичного розвитку.

Семасіологія (грец. semasia – значення і logos – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає значення мовних одиниць.

Семема – повнозначне слово з властивим йому лексичним значенням, семантична одиниця мови.

Синекдоха (грец. Synekdoche – співвіднесення) – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші на основі кількісних відношень, що полягають у заміні назви цілого назвою його частини.

Синоніми (грец. synōnymos – однойменний) – слова (зрідка сполучення слів), які тотожні або близькі за своєю семантикою, але відрізняються матеріально, тобто звуковим складом.

Синонімічний ряд – кілька слів, що мають спільний набір домінантних когнітивних сем і належать до однієї частини мови.

Сленг (англ. slang – жаргон) – сукупність своєрідних жаргонізмів, лексичний і стилістичний шар розмовних, напівнормативних слів, якими позначається грубувато-фамільярне, інколи й гумористичне ставлення мовця до об'єкта мовлення: гуру (знаюча людина).

Слова-паразити – стилістично, функціонально зайві, небажані, значеннєво безплідні слова, сполучення слів, які затемнюють смисловий сенс сказаного чи написаного: ну..., тее-то як його та ін.

Словник – довідникове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць з інформацією про їх будову, значення, написання, вимову, вживання, походження тощо чи з перекладом їх іноземною мовою.

Слово – найпоширеніша одиниця мови й мовлення з певним лексичним значенням (повнозначні слова), або із значенням релятивним, відносним (службові слова), або слова із здатністю виражати певне волевиявлення людини, її почуття, яке при цьому не називається (вигуки). Стилістично найважливішими є слова повнозначних частин мови.

Старослов'янізми – слова, запозичені із старослов'янської мови (фонетичні старослов'янізми, морфологічні, семантичні). Вони стилістично виразні, забарвлюють мовлення відтінком минувшини, старовини, урочистості або й гумору, іронії: [Умре муж велій в власяниці одяг з волосся тварин] (Т. Шевченко).

Стили (лат. *stilus* – букв. паличка для письма) літературної мови – особливі лексичні, граматичні різновиди мови, кожен з яких становить відносно окрему підсистему мови – з усіма властивими їй мовними одиницями і стилістичними функціями (стилістемами).

Стилістема – окрема стилістична функція кожної окремої мовної одиниці – від фонемі і до тексту. За словом, яке не становить терміна (здебільшого за багатозначним словом), закріпилась, усталилась у мові не одна, а дві, кілька чи навіть багато стилістем.

Стилістика (лінгвостилістика) – розділ науки про мову; лінгвістичне вчення про функціонування й використання мови.

Стилістика загальна – стилістика, яка має своїм об'єктом усі літературні мови, властиві різноструктурним одиницям усіх літературних мов спільні, тотожні або однакові комунікативно-стилістичні функції; загальна теорія стилістики.

Стилістичні архаїзми (грец. *archaios* – старий) – застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами.

Стилістичні синоніми – слова, які мають спільну когнітивну сему і відмінні прагматичні семи.

Стилістично обмежена лексика – лексика, яка використовується переважно тільки в певній сфері мовлення (лексика офіційно-ділова, професійно-виробнича тощо).

Суржик – різновид нормативного мовлення, яке певною мірою супроводжується спотвореними словами рідної мови або інших мов, зокрема російської: бумага, без надобності та ін.

Табу (франц. *tabou*, від полінезійського *tapu* – заборонений, священний) словесне – слова і сполучення слів, використання яких заборонене або обмежене певними позамовними чинниками, причинами (моральними, релігійними, політичними та ін.) – марновірством, пересудами, забобонністю тощо або прагненням уникнути в мовленні слів грубих, вульгарних, неетичних і т. ін.): дідько замість чорт.

Текст (лат. *textum* – сплетіння, побудова, зв'язок) – писемний або усний мовленнєвий масив, найчастіше багатослівна семантична й граматична єдність, утворена одним чи кількома реченнями, що виражає завершену думку; поєднання слів «від крапки до крапки» або певний словесний відрізок мовлення, який графічно розчленований кількома чи багатьма крапками.

Терміни (лат. *terminus* – межа) – здебільшого слова з найменш виявленою стилістичною функцією; їх визначальна ознака – однозначність, через що терміни найбільшою мірою використовуються в мовленні науковому. Без певної сукупності спеціальних термінів неможливе наукове мислення, жодна із сфер точних і усвідомлюваних мовцями знань. .

Тлумачний словник – лексикографічна праця, у якій наведено пояснення значення слів, подано приклади їх вживання в мовленні.

Точність мовлення – одна з визначальних комунікативних ознак мовлення, яка полягає в тому, що кожному з мовних одиниць потрібно використовувати з тим лексичним значенням, яке вже усталилось у всенародній мовленнєвій практиці. Вона найбільше пов'язана з його нормативністю, правильністю і логічністю мовлення.

Троп (грец. *tropos* – зворот) – мовностилістичний засіб, який полягає у вживанні слова чи сполучення слів у переносному значенні.

Фольклоризми (англ. *oik-lore* – букв, народна мудрість) – стилістично оригінальні й виразні мовленнєві одиниці усної народної творчості, які використовуються не тільки в народно-діалектному мовленні (щоденному, невимушеному мовленні переважно селян), а й у художніх текстах, у яких ідеться, зокрема, про світосприймання минулого й сучасного: чорні брови, карії очі.

Фразеологізм (грец. *phrasis* – вираз, зворот і *logismos* – судження), або фразеологічна одиниця – нарізно оформлене, семантично нерозкладне сполучення слів, яке відтворюється в мовленні і характеризується метафоричністю та слабкою формальною варіативністю.

Фразеологія (грец. *phrasis* – вираз, зворот і *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; сукупність стійких сполучень слів певної мови.

Штучна мова – штучно створена мова із своєрідною лексикою, граматиною й фонетичними особливостями. Використовується мовцями як мова допоміжна і з певною комунікативною функцією (есперанто, інтерлінгва, волапюк, ідо та ін.).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Предмет і завдання лексикології української мови.
2. Зв'язок лексикології з іншими лінгвістичними дисциплінами.
3. Слово як основна лексична одиниця.
4. Ознаки слова.
5. Слово і поняття.
6. Лексичне значення слова. Структура лексичного значення.
7. Семантична структура слова.
8. Полісемія.
9. Переносне вживання слова. Метафора.
10. Метонімія. Синекдоха.
11. Поняття про лексичні омоніми.
12. Шляхи виникнення омонімів.
13. Мовні явища, суміжні з лексичною омонімією (омографи, омофони, омоформи).
14. Функціонально-стилістична роль омонімів.
15. Поняття про лексичні синоніми.
16. Типи синонімів.
17. Поняття про синонімічний ряд слів.
18. Функціонально-стилістична роль синонімів.
19. Поняття про лексичні антоніми.
20. Типи антонімів.
21. Поняття про слова-пароніми.
22. Стилістичні функції паронімів.
23. Загальна характеристика лексики української мови з погляду її походження.
24. Індоевропейські слова.
25. Спільнослов'янські слова.
26. Східнослов'янські (давньоруські) слова.
27. Власне українська лексика.
28. Старослов'янізми в українській мові.
29. Слова старогрецького походження.
30. Слова латинського походження.
31. Тюркізми в лексиці української мови.
32. Слова давньогерманського походження.
33. Запозичення з арабської та іранської групи мов.
34. Запозичення з західноєвропейських та інших мов.
35. Лексична взаємодія української мови зі слов'янськими мовами.
36. Інтернаціоналізми у складі української мови.
37. Графічне, фонетичне, граматичне та лексичне освоєння запозичених слів.
38. Варваризми та екзотизми.
39. Активна та пасивна лексика сучасної української мови.
40. Застаріла лексика: архаїзми, історизми.

41. Неологізми.
42. Стилiстично нейтральна та стилiстично забарвлена лексика сучасної української лiтературної мови.
43. Розмовна лексика.
44. Книжна лексика.
45. Наукова лексика.
46. Поняття про термiн.
47. Офiцiйно-дiлова лексика.
48. Емоцiйно-експресивна лексика.
49. Загальнонародна лексика.
50. Територiальнi дiалектизми: лексичнi дiалектизми, етнографiчнi дiалектизми, семантичнi дiалектизми.
51. Соцiальнi дiалектизми.
52. Професiоналiзми.
53. Жаргонiзми.
54. Арготизми.
55. Об'єкт i завдання фразеологiї як лiнгвiстичної дисциплiни.
56. Поняття фразеологiчної одиницi.
57. Класифiкацiя фразеологiзмiв.
58. Структурно-граматичнi типи фразеологiчних одиниць.
59. Прислiв'я та приказки як об'єкти фразеологiї.
60. Крилатi вирази.
61. Змiст i форма фразеологiчних одиниць.
62. Явище варiантностi у сферi фразеологiї.
63. Джерела української фразеологiї.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. – Х., 1972.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М., 1974.
3. Бобух Н.М. Оксиморон у мові художньої літератури // Культура слова, 1988, вип. 35.
4. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 368с. (Альма-матер).
5. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
6. Волох О.Т. та інші. Сучасна українська літературна мова – К.: Вища школа, 1978.
7. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К., 1985.
8. Грищенко А.П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997.
9. Дятчук В.В., Пустовіт Л.О. Семантична структура і функціонування української літературної мови. – К., 1983.
10. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Радянська школа, 1965. – 422 с.
11. Коваль А. П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища шк., 1998.
13. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови. – Львів: Світ, 1996.
14. Кочерган М.П. Про системність у лексиці та семантиці // УМЛШ, 1976, № 4.
15. Критенко А.П. Паронімія в українській мові // Мовознавство, 1969. – № 1.
16. Культура української мови: Довідник. – К.: Либідь, 1990.
17. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 520 с.
18. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища школа, 1977. – 113 с.
19. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. – Х., 1977.
20. Муқан Г.М. Багатозначність і омонімія // УМЛШ, 1970. – № 8.
21. Муромцева О. Тенденція розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-ті рр.)// Мовознавство: Доповіді та повідомлення на ІV Міжнародному конгресі українців. – К., 2002.
22. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: 1992.

23. Павлович Н.В. Семантика оксюморона // Лингвистика и поэтика. – М., 1979.
24. Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: Довідник. – К.: Либідь, 1992.
25. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. К., 1988.
26. Словник-довідник з культури української мови. – Львів: ФЕНІКС, 1996.
27. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
28. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440с.
29. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 1994.
30. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Х., 1990.
31. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. Енциклопедія, 2000. – 752 с.
32. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів. – К.: Довіра, 1998.
33. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М., 1968.
34. Черниш Т.О. Словянська лексика в історико-етимологічному висвітленні (Гніздовий підхід). – К., 2003 р.
35. Шевченко Л.Ю. та ін. СУЛМ: Довідник. – К.Освіта, 1993.
36. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М, 1973.
37. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови. – Х., 1983.